

EL MÓN MERCANTIL I EL COMERÇ CATALÀ A L'EDAT MITJANA

DAVID ABULAFIA¹

Universitat de Cambridge

Article lliurat el 8 de novembre de 2018. Acceptat el 15 de juny de 2019

RESUM

Recorregut per les diverses rutes del comerç català, tant a la Mediterrània (Gènova, Pisa, Florència, Venècia), com al nord d'Àfrica, Europa (Anglaterra, França, Flandes) i l'Atlàntic. L'autor relaciona aquestes activitats en el context de la política europea (Anjou, Orient, països musulmans). Estudia les conseqüències econòmiques d'aquest comerç i de la política seguida pels monarques catalans en l'àmbit d'aquest mercat comú mediterrani en els darrers segles de l'edat mitjana i en els segles precedents.

PARAULES CLAU

Edat mitjana, comerç català, rutes mercantils, Itàlia, Europa, Mediterrani, Atlàntic.

The commercial world and Catalan trade in the Middle Ages

ABSTRACT

A journey along the different Catalan trading routes, both in the Mediterranean (Genoa, Pisa, Florence, Venice) and also North Africa, Europe (England, France, Flanders) and the Atlantic. The paper describes these activities within the context of European politics (Anjou, the East, Muslim countries),

1. E-mail: dsa1000@cam.ac.uk

examining the economic consequences of this trade and of the policy employed by Catalan monarchs in the area of this Mediterranean common market in the last few centuries of the Middle Ages and the preceding centuries.

KEYWORDS

Middle Ages, Catalan trade, trade routes, Italy, Europe, Mediterranean, Atlantic.

1. La història de la presència catalana en les rutes comercials del món medieval no és únicament una crònica de la penetració en els mercats estrangers de terres cristianes i musulmanes a càrrec de mercaders emprenedors de Barcelona, Perpinyà, València, Mallorca i altres indrets adscrits a l'*oikoumené* català; és també la història d'un grup de persones que van aconseguir fer-se un lloc en uns espais marítics que ja havien estat ocupats en gran mesura per mercaders cristians d'altres procedències, en particular genovesos, pisans i venecians. És també la història de com es van inserir en un món comercial en el qual la competència entre els comerciants italians era ferotge, i van establir una posició dominant en molts mercats englobats en el marc de la Mediterrània occidental. L'«auge dels catalans», per anomenar aquest fenomen d'una manera breu i pràctica, posseeix per tant un bon nombre de trets distintius si es compara amb els èxits anteriors dels mercaders italians. Així, per tal de començar a comprendre la forma en què els catalans es van establir en primera instància arreu de la Mediterrània i posteriorment van fer notar la seva presència també a l'Atlàntic, cal estudiar l'economia mediterrània en els segles X, XI i XII, abans de l'expansió de Barcelona. També és essencial parar atenció als notables canvis polítics que van tenir lloc a Catalunya i rodalies del segle XI en endavant, i que van ajudar a formar el caràcter del comerç català dintre i més enllà de la Mediterrània, ja que aquest «auge dels catalans» no pot ser només una enumeració d'èxits comercials sinó també una crònica de l'ús de la força marítima contra els diversos enemics, primer musulmans i més tard genovesos, angevins de Nàpols i d'altres.

La Mediterrània, incloses les aigües més pròximes a la península Ibèrica, va experimentar una transformació fonamental durant la segona part del segle XI i

al llarg del segle XII. En el segle X, quan el sud de la península es trobava governat pels califes omeies que tenien la capital a Còrdova i controlaven també la ciutat dels palaus de Madínat al-Zahrà, les cadenes de subministrament que connectaven la península Ibèrica amb la resta de la Mediterrània es concentraven al sud de la península, que també gaudia de relacions comercials i sovint polítiques molt estretes amb el Marroc. Els omeies es consideraven successors per llinatge dels primers califes que havien governat des de Damasc, per bé que confinats als dominis situats a l'extrem occidental del món conegut. Els luxes de la cort de Còrdova eren un mirall llunyà dels luxes de la cort de Damasc en èpoques passades, i la utilització de creadors de mosaics bizantins per decorar la mesquita de Còrdova recordava l'ús d'artesans bizantins a la gran mesquita de Damasc. Des de la perspectiva de Còrdova, els territoris catalans eren marginals, tot i que la presència de jueus andalusins a la Barcelona i la Catalunya dels segles X i XI suggereix que els contactes comercials es mantenien. No obstant, la rica documentació trobada a Egipte, els anomenats documents de la *geniza* del Caire, explica moltes coses sobre el comerç dels mercaders jueus entre Egipte i Sicília o Tunísia, però no tantes sobre el comerç amb la península Ibèrica. Una de les formes que van adoptar aquests contactes va ser l'arribada de gran quantitat d'esclaus procedents de l'Europa oriental, els *saqaliba*, els més joves i forts dels quals van esdevenir membres de la guàrdia de palau i, en alguns casos, petits reis (taifes) quan el califat es va començar a desintegrar a començaments del segle XI.

Si hi havia una ciutat ibèrica a les costes de la Mediterrània que semblava, en el segle XI, a punt per entrar en una era de prosperitat, era la Barcelona cristiana. Governada per uns comtes enèrgics i bel·licosos, que gaudien d'amençar i assaltar els regnes musulmans dispersats arreu del sud de la península, Barcelona rebia enormes quantitats de tributs, que aportaven or a l'economia i encoratjaven negociants pròspers com Ricard Guillem a invertir en vinyes, horts i altres propietats al límit occidental de Barcelona (prop de la Rambla actual). Ricard, fill de castlà, era un personatge emergent a Barcelona, havia lluitat contra el problemàtic mercenari el Cid l'any 1090 i havia viatjat a la Saragossa musulmana per intercanviar plata per or. Però aquesta primera puixança de Barcelona va ser breu i va estar seguida per un llarg hivern, ja que els pagaments de tributs van minvar a les acaballes del segle XI després que els almoràvits s'establissin al sud de la península.

A finals del segle XII, Barcelona continuava essent encara «una ciutat petita i bonica», en paraules del viatger jueu Benjamí de Tudela, que va passar per la

ciutat pels volts de 1160. Tot i així, Benjamí insisteix que era visitada per mercaders d'Itàlia i d'arreu de la Mediterrània. El seu text diu així: «Els mercaders arriben de totes direccions amb les seves mercaderies, de Grècia, de Pisa, de Gènova, de Sicília, de l'Alexandria egípcia, de les terres d'Israel, d'Àfrica i totes les seves costes». De tota manera, és possible que alguns d'aquests noms, lletrejats de manera diferent en diferents manuscrits, fossin afegits més endavant. Les proves d'un comerç de llarga distància des de Barcelona en aquesta època són escasses; si bé era cert que hi arribaven mercaders d'Alexandria, el més probable és que fossin en realitat genovesos i pisans que, com passava sovint, s'haguessin embarcat en una gran gira mediterrània, venent i comprant productes en territoris cristians i islàmics que cobrien des de l'Acre de Terra Santa a la Ceuta del Marroc. Perquè els veritables pioners en la conversió de la Mediterrània d'un mar predominantment musulmà a un de principalment cristià van ser els ciutadans de Pisa, Gènova i Venècia. Les flotes d'aquestes dues primeres ciutats van estar actives des dels inicis del segle XI amb el propòsit d'aturar els invasors musulmans, comandats per Mujahid, rei de taifa de Dènia i de Mallorca, salpant des de Sardenya. Els pisans van atacar Palerm el 1063; els pisans i els genovesos van atacar Mahdia, a l'actual Tunísia, el 1087, en una expedició que presentava algunes de les característiques d'una croada contra els infidels.

Aquestes guerres contra els musulmans van culminar en la Primera Croada, en la qual van participar activament ambdues ciutats, que van rebre com a recompensa bons privilegis comercials a Acre i a Jaffa, dos dels ports més importants al llarg de la costa del regne llatí de Jerusalem establert pels croats l'any 1099. Per bé que havien enviat ocasionalment vaixells a indrets tan llunyans com Alexandria durant el segle XI, com també ho havien fet els mercaders d'Amalfi, les noves oportunitats creades per l'adquisició de privilegis a Terra Santa van esperonar el desenvolupament d'un animat comerç oriental que connectava Acre, Alexandria i les ciutats marítimes italianes, en el qual els catalans van començar a participar de manera lenta. No va ser fins a l'any 1187 que els mercaders catalans i provençals van rebre conjuntament alguns privilegis comercials en el tercer port més important d'aquella costa, Tir; i és molt probable que els principals beneficiaris en aquesta etapa concreta fossin els mercaders de la Provença i del Llenguadoc, en particular de Montpeller i Marsella, mentre que Barcelona hauria tingut encara un paper secundari. Les raons són comprensibles: les principals rutes comercials que connectaven el nord d'Itàlia i la Provença amb el sud de la península Ibèrica tenien tendència a passar de llarg

de Barcelona, per bé que, com es veurà més endavant, la Mallorca musulmana (*Mayurqa*) era una de les escales favorites dels vaixells italians. Això reflecteix les realitats econòmiques de la Mediterrània occidental en aquesta època: Barcelona no era tan gran com per dependre en bona mesura de les grans quantitats de gra importades d'ultramar, com ho esdevindria de finals del segle XIII en endavant; i els productes que cercaven els italians estaven localitzats al sud de la península Ibèrica, no pas al nord, i al Marroc: objectes de cuir, seda, fruita seca i, per damunt de tot, or africà.

La darrera part del segle XII va ser un punt baix en la sort econòmica de Barcelona, també per raons polítiques. En l'època de Benjamí de Tudela, la divisió aguda entre els almohades radicals i els estats cristians del centre i el nord de la península Ibèrica dificultaven el contacte comercial. És ben sabut que els mercaders pisans i genovesos van establir tractats amb els almohades a finals del segle XII, i d'aquesta manera van poder comerciar en ciutats nord-africanes com Bejaïa; en canvi, els catalans no van assolir èxits similars en aquesta època. La situació es va complicar encara més a causa del paper de Mallorca, que va ser l'últim territori del món ibèric a romandre sota el domini de la dinastia almoràvit després del triomf dels almohades. A la dècada de 1180, els almohades es van oposar als Banu Ghàniya almoràvits, que també havien conquerit Bejaïa, amb la mateixa passió amb què s'oposaven als dominadors cristians a la península Ibèrica. Això no va evitar que els genovesos i els pisans signessin un tractat amb els Banu Ghàniya que els va atorgar valuosos drets comercials a Ciutat de Mallorca, incloent magatzems per a les seves mercaderies. Tot i així, la relació amb Mallorca no es limitava al comerç. Els mercaders italians van estudiar la Mediterrània occidental i van prendre nota dels moviments de les marines de guerra; els Banu Ghàniya amenaçaven les ciutats del nord d'Àfrica; i el rei de Sicília, Guillem II, amenaçava Mallorca (el 1182); també van percebre la intensa amenaça de la pirateria, i el que cercaven no eren únicament drets comercials sinó un pas franc per les aigües perilloses que conduïen cap a Ceuta en particular, on carregaven el gra i el cuir marroquins.

Un document mostra que hi va haver alguns contactes entre la Mallorca musulmana i la costa catalana en aquest període; el 1187 Bertran Català de Tarragona declarava que devia a un cert Bernat una quantitat molt substancial de monedes d'or de l'Àndalus o l'Àfrica del Nord, 100 *massamutini* i 10 *morabetini*, que havia de fer efectiva a Mallorca. Només podem especular sobre quants documents d'aquesta índole es poden haver perdut, però entre les activitats

comercials de Pere Martell, un altre mercader de Tarragona, hi havia el comerç amb Mallorca en vigília de la conquesta de l'illa a càrrec de Jaume I, i per tant és comprensible, i gens sorprenent, que aquestes persones viatgessin constantment de la península Ibèrica cristiana a les Illes Balears musulmanes durant aquest període. No obstant, el fet que Bertran tingués un deute en or fa pensar. L'or es canalitzava des dels ports del nord d'Àfrica en direcció a Mallorca i (per bé que en quantitats limitades en aquesta època) a les ciutats marítimes italianes; però ocasionalment penetrava també al cor d'Europa, arribant fins i tot a Londres. Per descomptat, es feia servir no solament com a moneda, sinó com a matèria bruta per a una gran quantitat d'objectes sagrats i seculars. Procedia de molt al sud, a l'Àfrica subsahariana, i era transportat a través del Sàhara en caravanes de camells. La recerca d'aquest or va esdevenir una obsessió per als mercaders europeus al llarg de molts segles.

Des de la perspectiva catalana, els italians eren uns aliats ideals per llançar els seus atacs contra les Illes Balears o les ciutats musulmanes al llarg de la costa de la península Ibèrica: els pisans ja havien esclafat Mallorca i Eivissa entre els anys 1113 i 1115, per bé que van ser incapaços de conservar les illes de manera permanent, mentre que els genovesos van llançar un atac sobre Menorca el 1146. Tanmateix, el 1148, quan els monarques ibèrics van respondre a la crida del papa per organitzar una gran croada paneuropea contra els infidels, els genovesos es van unir a l'assalt català contra Tortosa, que esdevindria un dels seus ports comercials més importants durant el segle següent.

Amb l'auge de Gènova i Pisa, Barcelona va quedar arraconada, perquè s'apartava una mica de les rutes que escollien els vaixells italians per dirigir-se a refugis tan cobejats com Ceuta i Bejaïa: preferien baixar passant per Mallorca i Eivissa, i contactar amb la costa ibèrica a Dénia, per prendre impuls des d'allà cap al sud. Barcelona no gaudia aleshores d'un bon port, ja que l'excel·lent port actual és una creació moderna, i durant molts segles els vaixells es van veure obligats a romandre davant de les platges de la ciutat o a ser remolcats cap a la costa. Però els catalans van començar a fabricar algunes flotes petites, tot instal·lant una drassana a la porta de Regomir de Barcelona, el portal sud de la ciutat en el qual el camí que baixava de la catedral desembocava a la platja (aquest punt es troba actualment ben bé a l'interior de la ciutat, al límit sud del Barri Gòtic).

Barcelona era una capital en la qual el palau del comte-rei dominava el barri nord-est de la ciutat. Perquè, tot i que Barcelona acabaria desenvolupant un sistema ben regulat de govern ciutadà, mai no va ser una república lliure, i els

regidors de la ciutat no tenien la llibertat de maniobra que posseïen en canvi els pisans i els genovesos. No obstant, aquesta va ser, en realitat, una de les raons de l'èxit de la ciutat. Al segle XIII, els interessos dels patricis barcelonins i del comte-rei havien esdevingut cada cop més convergents. Les dues parts començaven a comprendre els beneficis del comerç d'ultramar i de les campanyes navals arreu de la Mediterrània. Això es va anar fent més evident després dels canvis de composició en el lideratge de la ciutat de Barcelona. A mitjans del segle XIII, la vella generació d'oficials i patricis havia estat desbancada per una generació més nova de líders, la riquesa dels quals derivava del comerç i dels negocis. (De manera prou interessant, aquesta transformació va tenir lloc no solament entre la majoria cristiana, sinó també dins de la considerable comunitat jueva, de la qual parlarem més endavant).

Uns altres canvis polítics en el marc de la Mediterrània van ajudar també a obrir una finestra per als mercaders de Catalunya. L'imperi fatimita, radicat a Egipte, va ser escombrat pels sultans sunnites, el més exitós dels quals va ser Saladí; i Saladí va estar a punt de destruir el regne croat de Jerusalem el 1187. Menys de vint anys més tard, el 1204, l'antigament poderós Imperi bizantí, hereu directe de les antigues Grècia i Roma, ja havia sucumbit als exèrcits de la Quarta Croada i s'havia fragmentat. El regne de Sicília, que havia estat la major potència naval de la Mediterrània a mitjans del segle XII, va quedar desmantellat per les disputes dinàstiques i les invasions alemanyes de 1194 i 1197; i a continuació va arribar la llarga minoria del futur emperador Frederic II, durant la qual el regne va ser incapaç d'exercir una influència real dins de la Mediterrània. El col·lapse dels imperis de la Mediterrània central i oriental va coincidir a l'extrem occidental amb la desintegració del poder dels almohades. Els califes van perdre l'entusiasme per les doctrines extremistes dels almohades i van ser acusats de traïr els principis del moviment. Segons sembla, després de la derrota militar a mans dels reis cristians a Las Navas de Tolosa l'any 1212, el califa va ser estrangulat per un dels seus esclaus.

Els territoris almohades a la península Ibèrica i a Tunísia van caure a les mans d'una nova generació de reis locals que amb prou feines rendia comptes a la religió almohade; això va significar que territoris com Mallorca, València i Múrcia hagueren de cercar la seva pròpia defensa i ja no varen haver de dependre del suport d'exèrcits agressius que travessaven l'estret de Gibraltar des del cor almohade del Magrib. D'aquesta manera, el procés de desintegració oferia una oportunitat d'or als catalans, i també als castellans i els portuguesos, per

escombrar els territoris musulmans del sud de la península, i avançar així la frontera cristiana en una nova fase del conflicte entre cristians i musulmans. A més, els governants hàfsides que havien assolit el control de Tunis es van proclamar successors del califat almohade, per bé que més com a pretext per imposar la seva legitimitat que per un compromís profund envers les creences almohades; i van atreure a la seva cort els mercenaris catalans. Els marínides berbers van derrocar el poder almohade al Marroc a mitjans del segle XIII, després d'una llarga lluita. Al mateix temps, la dinastia nassarita que es va establir a Granada, on va perdurar fins a l'any 1492, s'adheria estrictament a l'islam sunnita, no pas a l'almohade. Tots aquests esdeveniments van proporcionar noves oportunitats als mercaders catalans emprenedors i, com es veurà clarament a continuació, al seu enèrgic governant.

En examinar el món comercial català als voltants de 1200, és important recordar una ciutat, amb prou feines fundada el 985, que queda fora de les terres catalanes però que durant un segle i mig va estar fortament connectada políticament i comercialment amb el món català: Montpeller. Va ser aquí on un dels reis catalans més importants, Jaume el Conqueridor, va néixer, i en l'època del seu naixement ja era un centre predominant del comerç tèxtil. A començaments del segle XIII, les teles del nord produïdes en indrets tan llunyans com Flandes, i també les teles franceses del sud, es canalitzaven a través de Barcelona via Montpeller i la seva veïna catalana, Perpinyà. Els lligams amb Marsella també van ser importants, en especial durant el segle XII i començaments del XIII, quan els comtes de Provença eren d'origen catalanoaragonès. Tots aquests factors van contribuir a l'augment de la preeminència de Barcelona en el comerç mediterrani. Cap d'aquestes condicions era suficient, però algunes eren necessàries, per a l'entrada dels catalans en les aigües ferotgement disputades de la Mediterrània occidental i, poc després, també orientals.

2. Durant la llarga absència de Jaume I per la seva minoria d'edat, en què residia a Montsó, els grans senyors catalans es van barallar entre ells; tot i així, els drets reials no van acabar de soscavar-se, perquè els partidaris de Jaume incloïen personalitats com el comte de Rosselló, que sabia que la defensa de l'autoritat reial realçaria la seva posició. En arribar la dècada de 1220 el jove rei ja

anhelava establir les seves credencials com a heroi de les croades. Va ressuscitar antics plans per a la conquesta de la Mallorca musulmana, breument governada pel seu avantpassat Ramon Berenguer III el 1114, gràcies al suport naval dels pisans. En aquesta ocasió, tanmateix, el comte va proposar atacar Mallorca fent servir una flota composta per vaixells pertanyents als seus súbdits mateixos. En realitat, els genovesos i els pisans estaven fermament arrelats a Mallorca, on disposaven de punts de comerç, per la qual cosa no simpatitzaven amb les ambicions de Jaume. El primer que va fer el rei Jaume va ser consultar els seus súbdits en un gran banquet a Tarragona, ofert en honor seu per un important constructor naval del qual ja hem parlat anteriorment, Pere Martell. Martell va elogiar l'empresa, titllant-la de justa i beneficiosa:

Feu-ho, doncs, trobem correcte que conqueriu aquesta illa per dues raons: la primera, que vós i nosaltres augmentarem d'aquesta manera el nostre poder; l'altra, que qui senti parlar de la conquesta es meravellarà de veure com sou capaç de prendre terres i un regne al mig del mar, allà on Déu va tenir el desig de posar-los.

D'aquell moment en endavant va quedar clar que els interessos del rei i dels mercaders coincidien.

A més dels vaixells catalans, Jaume també podia recórrer als recursos de Marsella, perquè el comtes de la Provença eren membres d'una jove branca de la casa de Barcelona. El maig de 1229 va reunir 129 vaixells de gran mida, a més d'un gran nombre de vaixells més petits. En el *Llibre dels feyts*, Jaume afirmava que «el mar sencer semblava blanc de veles, de tan extensa que era la flota». Després d'una travessia plena de problemes, els catalans i els seus aliats van tocar terra, i a finals d'any ja havien capturat la capital, Madina Mayurqa, l'actual Ciutat de Mallorca. Les ciutats catalanes, així com Marsella i Montpeller, van veure recompensada la seva ajuda en forma de propietats urbanes i terres fora del perímetre dels murs de la ciutat. Per no ferir la sensibilitat dels genovesos i dels pisans, el rei va concedir privilegis de comerç als mercaders italians a Mallorca, encara que aquests s'havien oposat a la seva gran empresa.

Aquestes accions van posar els fonaments a la ràpida expansió comercial de Ciutat de Mallorca. Tanmateix, van ser necessaris molts mesos més per dominar la resta de l'illa. El 1231 Jaume va atemorir Menorca fins a la rendició mitjançant un engany: va reunir les seves tropes a l'est de Mallorca, a simple vista de

la costa de Menorca, i en caure la nit cada soldat va encendre dues torxes; quan els musulmans de Menorca van veure les bengales en la distància es van convèncer que un enorme exèrcit era a punt d'atacar-los, i van enviar un missatge de submissió. Així, van passar a pagar un tribut anual a canvi d'una garantia pel dret a governar-se a si mateixos i a practicar l'islam. Eivissa va ser capturada l'any 1235 per part d'una expedició privada aprovada pel rei però organitzada per l'arquebisbe de Tarragona. El resultat de tot plegat va ser que l'esfera comercial catalana es va ampliar significativament: en primer lloc, les Illes Balears deixaven de funcionar com a base per als pirates musulmans decidits a atacar els vaixells catalans o les costes indefenses de Catalunya; en segon lloc, els catalans passaven a controlar l'illa pont que connectava Europa amb Àfrica. Com es veurà a continuació, van aprofitar ràpidament aquesta oportunitat.

Com suggereix la conquesta d'Eivissa, Jaume no va dedicar un interès gaire directe als afers d'aquestes illes. Va deixar alegrement el govern de Mallorca en mans d'un príncep ibèric, Pere de Portugal, a canvi dels territoris estratègicament valuosos dels Pirineus als quals Pere tenia dret. Els interessos de Jaume encara estaven més adreçats terra endins que mar enfora. Però la seva campanya mallorquina havia fet que les Illes Balears esdevinguessin de sobte una posició capdavantera per a les armades cristianes, i Jaume va celebrar la victòria tot deixant constància de les seves proeses en la seva autobiografia, el *Llibre dels feyts*, la primera d'aquesta mena d'obres que ha sobreviscut de mans d'un monarca medieval. Estava escrita en català, una llengua que els mercaders i els conqueridors exportaven a l'altra banda del mar i per tota la costa de la península Ibèrica, a Mallorca i després, quan Jaume va conquerir València el 1238, també a un nou domini cristià. Al final de la seva vida, amb dos fills que el sobreviurien, va creure convenient recompensar el seu fill gran, Pere, amb Aragó, Catalunya i València, però va crear un regne ampliat de Mallorca per al seu fill petit, Jaume. Aquest nou regne, que va perdurar entre 1276 i 1343, incloïa terres molt valuoses que Jaume dominava a la banda nord dels Pirineus: el Rosselló, la Cerdanya i Montpeller, l'important centre comercial que connectava la Mediterrània amb el nord de França. Intencionadament o no, havia creat un regne que viuria del mar. En menys d'una dècada, Jaume va respondre a les exigències de la noblesa i va envair el regne musulmà de València. Per bé que els territoris valencians van resultar difícils de dominar, l'adquisició d'un altre port important, el de la ciutat de València, a més del de Ciutat de Mallorca, va estimular encara més el comerç català.

Un dels problemes de les seves conquestes era què calia fer amb la població musulmana. Jaume veia els musulmans com un actiu econòmic. A Mallorca, alguns d'ells van romandre al territori, com a súbdits de senyors cristians. La comunitat musulmana es va anar filtrant lentament, alguns van emigrar, d'altres es van convertir. Això no va buidar pas el territori: els cristians van migrar des de l'altra banda del mar, tant de Catalunya com de la Provença, i el caràcter de la població de l'illa va canviar ràpidament, de tal manera que cap al 1300 els musulmans ja eren una minoria assetjada. A València, d'altra banda, el rei va intentar presentar-se com a rei cristià en un regne musulmà: per bé que el centre de la ciutat de València va quedar despoblat de musulmans, es va desenvolupar un florent suburbi musulmà, i arreu de l'antic regne musulmà de València les comunitats musulmanes van veure garantit el dret a practicar les seves lleis i la seva religió, i fins i tot (com va passar també a Menorca) a prohibir que els cristians i els jueus s'instal·lessin en les seves petites ciutats i pobles. Aquests pobles i ciutats eren centres de producció importants, i sovint s'especialitzaven en els cultius i els oficis que els àrabs havien traslladat a l'oest en els primers dies de les conquestes islàmiques: la ceràmica, el gra (incloent-hi l'arròs de l'Albufera valenciana), la fruita seca, la roba fina, tots estaven disponibles i aportaven al rei i als senyors de la noblesa uns ingressos substanciosos a través dels impostos sobre el comerç, per terra o a través de la Mediterrània, un comerç en el qual els musulmans conquerits (mudèjars) participaven activament. Els acords de rendició que van ser oferts als musulmans amb prou feines indicaven de vegades que havien estat derrotats; es llegien gairebé com a tractats entre iguals. Però aquesta semblava una bona manera d'assegurar l'estabilitat, com a mínim fins que els musulmans valencians es van rebel·lar i es van imposar condicions més dures a la dècada de 1260. La tolerància del rei era real, però també fràgil i condicional.

Jaume percebia un potencial especial en els jueus, per bé que la gran comunitat jueva de Barcelona no estava gaire interessada a involucrar-se en el comerç marítim (i tampoc, contràriament als fàcils estereotips, s'especialitzava de manera aclaparadora en els préstecs monetaris). A Barcelona, la zona del Call, o barri jueu, es va anar desenvolupant a la vora de la catedral i del palau reial, sempre dins dels murs de la ciutat romana. Jaume va convidar jueus de Catalunya, la Provença i el nord d'Àfrica a establir-se a Mallorca. S'havia fixat en un jueu en particular de Sigilmasa, la ciutat de l'extrem nord del Sàhara on arribaven moltes de les caravanes que transportaven l'or de la banya del Níger. Es tractava de

Salomó ben Ammar, actiu en el camp del comerç i les finances al voltant de 1240, i que havia adquirit propietats a Ciutat de Mallorca. Una figura com ell podia penetrar amb facilitat en els mercats del nord d'Àfrica, tot convertint Mallorca en un pont entre Catalunya i la Mediterrània islàmica. Com molts dels jueus de la península Ibèrica, tenia l'avantatge de parlar un àrab fluid.

No és pas una coincidència, doncs, que durant el segle següent els jueus i conversos del judaisme establerts a Mallorca duguessin a terme uns estudis cartogràfics que aprofitaven els coneixements geogràfics exactes tant de fonts musulmanes com cristianes, i produïssin les famoses cartes navals que encara avui meravellen pel seu detallisme en traçar les costes de la Mediterrània i d'ultramar. Els primers mapes mallorquins que es conserven daten de la primera meitat del segle XIV; generalment són més elaborats que els mapes contemporanis de les ciutats italianes, i és probable que molts o tots ells fossin confeccionats com a còpies de presentació, més que no pas per ser utilitzats al mar. Si s'haguessin fet servir al mar, haurien patit un deteriorament sever a causa de l'aigua, el vent, el doblegament, les agulles i altres danys. D'altra banda, però, mostren un coneixement detallat de cada petita badia, cada poble de la costa, cada petita illa, al llarg de les ribes de la Mediterrània, però que s'amplia també més enllà de l'estret de Gibraltar (a finals del segle XIV aquests mapes incloïen illes tan llunyanes com les Açores, encara deshabitades). El cim d'aquests assoliments va ser el famós Atlas Català produït per al rei de França el 1375, que inclou nombrosos detalls referents a territoris molt allunyats de la Mediterrània, amb la imatge de Mansa Musa, rei de la rica en or Mali, i el retrat dels camells en les profunditats de l'Àsia. Però per sota d'aquesta grandesa podem identificar quelcom més permanent: el coneixement cada vegada més profund que s'estava adquirint al territori català sobre pobles i indrets d'arreu del món.

3. El compromís català amb el mar anava més enllà del coneixement científic: una parcel·la important de les aptituds catalanes va ser la navegació. A finals del segle XIII els vaixells catalans tenien reputació de ser segurs i fiables; si un mercader cercava un vaixell, per exemple a Palerm, per carregar les seves mercaderies, sabia que una bona opció era escollir-ne un de català, com per exemple el sòlid *Sanctus Franciscus*, propietat de Mateu Oliverdar, que hi va estar ancorat

durant el 1298. Mentre que als genovesos els agradava dividir la propietat dels seus vaixells, els catalans sovint adquirien directament un vaixell de grans dimensions. Llogaven espai a mercaders de blat toscans o tractants d'esclaus, i cercaven mercaders rics que estiguessin disposats a arrendar la totalitat o part del vaixell. Els propietaris de vaixells i els mercaders de Barcelona i Mallorca es van anar introduint en uns indrets que havien estat llargament dominats pels italians, ben endinsats en la Mediterrània oriental. El 1270, la vídua de classe mitjana Maria de Malla, de Barcelona, que comerciava amb Constantinoble i amb el mar Egeu, va enviar els seus fills a cercar màstec (molt valorat com a goma de mastegar); també exportava teles fines a Orient, i fins i tot lli de Châlons, al nord de França. La gran especialitat de la família Malla era el comerç de pells, incloses les de llop i guineu.

Els catalans van obtenir una concessió per establir alfòndecs regentats pels seus còsols a Tunis, Bejaïa i altres ciutats del nord de l'Àfrica. No es tractava únicament de magatzems i fondes, sinó de bases en les quals els representants del rei i de la ciutat de Barcelona cobraven impostos als mercaders catalans, hi exercien els seus tribunals comercials, i fins i tot tenien cellers de vi, que oficialment, en qualsevol cas, eren d'ús reservat als cristians. Amb els consolats d'ultramar se'n podria treure un gran profit. Jaume I, que sempre estava cercant més diners per als seus nombrosos projectes, es va indignar en descobrir l'any 1259 com era de baixa la renda que li pagava el còsol català a Tunis. De seguida la va triplicar. La presència catalana a la costa del nord d'Àfrica es va eixamplar encara més amb l'arribada de mercaders catalans a la cort dels governants hàfsides i marínides, raó per la qual, una vegada més, es va pagar una mena de renda al monarca català. L'espectacle dels cavallers cristians al servei de governants musulmans durant l'era de les croades pot semblar sorprenent; de la mateixa manera que també hi havia mercenaris musulmans al servei dels reis ibèrics cristians. Però es tractava d'una manera molt efectiva de connectar ciutats i corts al llarg de la costa nord-africana en una xarxa catalana d'interessos, fins i tot quan hi havia freqüents períodes de tensió entre Catalunya i els estats del nord d'Àfrica (en especial en les proximitats de l'estret de Gibraltar a les acaballes del segle XIII i a començaments del segle XIV). Juntament amb els mercaders i els mercenaris, hi havia també els missioners; durant un temps hi va haver a Tunis una escola per a l'estudi de l'àrab, per bé que és poc probable que els seus membres, frares dominics, tinguessin permís per evangelitzar, i el més segur és que la seva tasca principal fos servir les necessitats de la comunitat cristiana ja existent i continuar amb

l'estudi de la llengua i la literatura àrabs, amb vista a tornar posteriorment a casa i tractar amb els musulmans que romanien als territoris peninsulars cristians.

Naturalment, l'objectiu dels catalans era desafiar el monopoli italià al llarg de la ruta de les espècies, cap a Orient. Però la seva veritable força radicava en la xarxa que havien creat a la Mediterrània occidental. Catalans, pisans i genovesos es barrejaven als carrers de l'espaiós barri estranger de Tunis, una zona franca plena d'alfòndecs, tavernes i esglésies. L'accés als ports de l'Àfrica del Nord equivalia a l'accés a les rutes de l'or que travessaven el Sàhara; a aquests territoris els catalans transportaven lli i draps de llana de Flandes i del nord de França i, a mesura que la indústria tèxtil pròpia va anar creixent després de 1300, tela fina de Barcelona i Lleida. També hi duïen sal, que abundava a l'Eivissa catalana, i al sud de Sardenya i a l'oest de Sicília, però que faltava en els deserts del sud, i que de vegades es feia servir com a moneda de canvi a dreta llei. Quan la Barcelona del segle XIII va començar a fer eclosió, els mercaders catalans van assegurar que hi hagués provisions d'aliments suficients per a una ciutat en creixement: Sicília va esdevenir al començament el focus del comerç del blat, que era transportat en coques, vaixells rodons i voluminosos, i l'èxit va ser tan rotund que ja el 1260 van començar a proveir blat sicilià a altres parts de la Mediterrània: Tunis, que mai no s'havia recuperat de la devastació del camp nord-africà per part de les tribus àrabs al segle XI; Gènova i Pisa, que en teoria haurien d'haver-se proveït elles mateixes; les ciutats de la Provença. Un contracte de negocis de finals de la dècada de 1280 exigia simplement que el vaixell *Bonaventura*, recentment ancorat al port de Palerm, navegues fins a Agrigent on hauria de ser omplert «amb la màxima quantitat de blat que el vaixell pugui allotjar i transportar».

Els catalans es van especialitzar també en un altre carregament important: els esclaus. Aquests es descrivien com a *negres*, *olivats* o *blancs* i, en general, eren musulmans captius del nord d'Àfrica. Eren posats a la venda a Mallorca, Palerm i València, i enviats a fer feines domèstiques a les llars dels seus propietaris catalans o italians. El 1287 el rei Alfons el Franc va decidir que els menorquins eren culpables de traïdoria i va declarar sense validesa el tractat de rendició de 1231 que els havia deixat un gran grau d'autonomia; va envair l'illa i en va esclavitzar tota la població, que es va dispersar arreu de la Mediterrània. Durant un temps hi va haver una superabundància en el mercat d'esclaus. Els esclaus més afortunats i amb millors connexions podien ser rescatats per correligionaris (musulmans, jueus i cristians separaven fons per al rescat dels seus), i els dos

ordes religiosos dels trinitaris i els mercedaris, ben representats a Catalunya i la Provença, s'especialitzaren a rescatar cristians que havien caigut a mans musulmanes. La imatge de la dona jove arrabassada de les costes del sud d'Europa per assaltants sarraïns era un tema recurrent en els romanços medievals, però els catalans estaven perfectament preparats per respondre amb escreix, i imposaven la seva força en les xarxes comercials mediterrànies mitjançant la pirateria, a més de les transaccions honestes.

Ceuta, Bejaïa i Tunis eren punts d'un valor comercial enorme per als catalans, però un altre focus de la penetració catalana era Alexandria, al sultanat mameluc d'Egipte. A finals del segle XIII, la presència catalana a Orient estava ben establerta, per bé que mai no arribarien a rivalitzar amb els genovesos, que d'altra banda es van veure eclipsats pels venecians. El 1262 els súbdits de Jaume I van comprar un magatzem a Alexandria, i el rei va confiar en un mercader de Montpeller, súbdit seu, per negociar l'acord amb el sultà d'Egipte. Dos anys més tard, Guillem de Montcada va ser nomenat cònsol català a Alexandria. El col·lapse final de la dominació croada a Terra Santa, el 1291, quan Acre va caure a mans dels mamelucs, no va significar de cap manera el final del comerç oriental per als mercaders europeus. A la dècada de 1290 els Malla cercaven oli de llinosa i pebre a l'Alexandria mameluca. Cada vegada més, els mercaders europeus es van radicar a Famagusta, a l'illa de Xipre, que romania sota el domini d'una dinastia llatinocristiana, els Lusignan; allà, els genovesos, els catalans, els florentins, els provençals i molts altres negociaven entre ells i amb les costes properes de Síria, Egipte i el regne d'Armènia cilícia, un petit regne cristià situat en el que avui és el sud-est de Turquia (hi ha documents que parlen d'un consolat català que abraçava Xipre i Armènia de 1347 en endavant).

Al segle XIV, el rei Jaume II va provar de convèncer el sultà d'Egipte perquè li concedís autoritat de protecció sobre alguns dels llocs sagrats cristians a Palestina, i el sultà li va prometre unes relíquies de la Passió de Jesucrist si el rei li enviava «vaixells grans amb mercaderies a dojo». El papat, amb el suport exterior del rei, va provar de prohibir l'animat comerç dels catalans i italians a Egipte; aquells que comerciessin amb l'enemic musulmà serien excomunicats. Però Jaume II es va assegurar de tenir sempre a mà dos abats catalans per absoldre els mercaders que comerciessin amb Egipte, previ pagament d'una multa severa. Aquestes multes van donar pas a un impost sobre el comerç, i van produir bons rèdits: a començaments del segle XIV el valor de les mercaderies enviades a Egipte havia arribat a les 30.000 lliures en un any ordinari, que representaven el

carregament d'entre dos i quatre vaixells. Tot i així, el rei va donar suport públic a una prohibició papal sobre el comerç amb els infidels el 1302 i el 1305. Lluny de suprimir el comerç, els reis aragonesos van esdevenir-ne còmplices.

Mentrestant, els vaixells mallorquins mantenien un flux de trànsit constant cap a l'Àfrica del Nord musulmana i els ports cristians de la península. La seva reivindicació era que sense la llibertat per comerciar amb els territoris musulmans la seva economia decauria i moriria. Perquè Mallorca era una paradoxa comercial. D'una banda, Ciutat de Mallorca havia esdevingut un centre comercial molt pròsper una dotzena d'anys després de la conquesta de l'illa per part de Jaume I, tal com demostren clarament els contractes comercials que es conserven de 1240 en endavant. Al voltant de 1240 els destins preferits per als vaixells que sortien de Mallorca eren aparentment València, de la qual Jaume tot just acabava d'apoderar-se, i Ceuta. A mesura que passava el temps, també Sicília va esdevenir un soci comercial favorit. La raó radica en l'altre aspecte d'aquesta paradoxa comercial. Prop de la meitat de la població de Mallorca vivia a la capital, i l'illa no disposava d'unes zones extenses i adequades per plantar-hi blat i altres comestibles bàsics, per bé que era una font excel·lent de figues i ametlles, que anaven molt buscades entre la gent benestant de l'Europa cristiana i també dels territoris musulmans. D'aquesta manera, la importació de gra del Marroc, via Ceuta, des de Sicília, via Palerm i altres ports, i finalment des de Sardenya va esdevenir una necessitat absoluta.

Una sèrie remarcable de llicències concedides a navegants que tenien la intenció de sortir de Mallorca l'any 1284 revela que hi havia vaixells que deixaven l'illa gairebé cada dia de l'any, fins i tot en els dies més freds del mes de gener, i que no hi havia temporada de tancament, per bé que el negoci era major durant els mesos més càlids. Algunes d'aquestes embarcacions eren barques petites, amb una tripulació de menys de dotze homes, capaces de lliscar veloçment fins al continent en repetides ocasions. Més habitual era el lleny, literalment *fusta*; els llenys, de més envergadura, eren ideals per a la travessia lleugerament més llarga per mar obert cap al nord d'Àfrica. Mallorca tampoc no estava sola en aquest dèficit de gra; Barcelona també va desenvolupar lligams comercials cada cop més forts amb els mateixos territoris productors de blat, ja que el subministrament des de Catalunya ja no era suficient per alimentar una ciutat que no parava de créixer.

Com era previsible, els mercaders mallorquins, súbdits d'un rei propi a partir de 1276, van decidir que volien tenir també els seus còsols i alfòndecs.

Aquesta va ser una de les moltes fonts de tensió entre els dos germans, Pere el Gran i Jaume II de Mallorca, que s'havien repartit els reialmes de Jaume I quan aquest va assignar l'Aragó, Catalunya i València al seu fill gran Pere i les Illes Balears, el Rosselló, la Cerdanya i Montpeller al seu segon fill Jaume. Les expectatives de Jaume I que els seus fills convisquessin en harmonia fraternal van resultar ser un error de càlcul greu; els reis de la Corona d'Aragó van seguir insistint que els reis de Mallorca eren vassalls seus, i els reis de Mallorca van establir aliances perilloses, principalment amb els reis francesos i angevins, durant la guerra de les Vespres Sicilianes, que va començar amb la invasió reeixida de Sicília a càrrec de Pere el 1282. Els navegants i els mercaders van reaccionar amb rapidesa per aprofitar aquestes tensions. El 1299, un malfactor anomenat Pere de Grau, propietari d'un vaixell, va ser acusat de robar una caixa d'eines d'un fuster genovès al port sicilià de Trapani. Per contraatacar, Pere va insistir que havia estat el fuster qui li havia robat l'embarcació. L'afer va ser dut davant el cònsol català, però Pere va declarar mordaçment: «Aquest cònsol no té cap jurisdicció sobre els ciutadans de Mallorca, només sobre els que estan sota el domini del regne d'Aragó». Just en el moment en què els catalans havien ampliat la seva xarxa comercial a tota la Mediterrània, aquesta amenaçava de fragmentar-se en mil bocins.

Els mallorquins van ser pioners. El 1281, dos vaixells genovesos i un de mallorquí van fondejar al port de Londres, on el vaixell mallorquí va carregar 267 sacs de llana fina anglesa, i els mallorquins van continuar comerciant de manera regular amb Anglaterra fins ben entrat el segle XIV. Els fenicis mai no havien tingut gaires dificultats per escolar-se per l'estret de Gibraltar en direcció a la rica en plata Tartessos, en algun indret pròxim a Huelva, però els vaixells medievals lluitaven penosament amb el corrent que entrava des de l'Atlàntic i contra la boira i els vents contraris entre Gibraltar i Ceuta. També van batallar, literalment, contra els governants de les costes oposades, berbers marínides del Marroc i governants nassarites de Granada al sud de la península. No eren aigües acollidores, i l'obertura d'una ruta marítima per sortir a l'Atlàntic era a la vegada un triomf tècnic i diplomàtic. Ara, la llana en brut i els tèxtils flamencs es podien enviar directament i de manera relativament barata des del nord a la Mediterrània, en direcció als tallers de Florència, Barcelona i altres ciutats on la llana era processada i es feien els acabats dels teixits.

L'alum, un fixador que s'obtenia amb major facilitat a Focea, a la costa d'Àsia Menor, es podia transportar per mar fins als tallers tèxtils de Bruges,

Gent i Ieper, tot evitant la tediosa excursió per camins i rius a través de l'est de França o Alemanya. És més, l'alum també es podia lliurar als nous tallers tèxtils de Barcelona, que es van multiplicar a començaments del segle XIV després dels intents francesos per imposar un embargament comercial a Catalunya durant la guerra de les Vespres Sicilianes. No pas per primer cop a la història, un embargament comercial va tenir l'efecte oposat al qual estava destinat: els catalans van establir una indústria pròpia per substituir el proveïment de teles que prèviament s'havia filtrat des de França per ser enllestit després a les ciutats catalanes. A començaments del segle XIV, els catalans disposaven de productes propis que podien oferir per a la seva venda arreu de la Mediterrània, per bé que la qualitat de les teles catalanes no podia rivalitzar amb les millors teles florentines o flamenques.

La navegació per la Mediterrània i l'Atlàntic es va anar assentant progressivament, tot i que va haver-hi crisis constants, i que les flotes de guerra catalanes patrullaven sovint per l'estret. A començaments del segle XIV, els constructors navals mediterranis van començar a imitar la forma ampla i arrodonida de les embarcacions del nord, grans vaixells de càrrega que recorrien pesadament el Bàltic i el mar del Nord, i fins i tot van adaptar-ne el nom, *cocka*, que va donar lloc a la coca catalana. Per la costa del Marroc, també, els vaixells catalans i genovesos van trobar mercats plens del gra que tant anhelaven, i en els quals els habitants autòctons adquirien amb gust els productes tèxtils italians i catalans; en arribar la dècada de 1340 aquests vaixells havien penetrat fins i tot a les Illes Canàries, que els mallorquins van intentar conquerir, sense aconseguir-ho. El rei Jaume III de Mallorca, cosí del rei de la Corona d'Aragó, havia decidit que no estava satisfet amb el seu petit regne; però el seu somni de conquerir les grans ciutadelles paganes de les Canàries es va evaporar en descobrir que els seus habitants duïen vides senzilles i que no hi havia ciutats, no feien servir metalls i desconeixien la navegació. Tot i així, Pere el Cerimoniós, que es va apoderar del regne de Jaume el 1343, va seguir enviant vaixells a les Canàries, que van esdevenir una font notable d'esclaus capturats a les costes de les illes.

Un aspecte important d'algunes expedicions per la costa d'Àfrica era la recerca de rutes noves per aconseguir la pols d'or que, segons es tenia coneixement, es recollia al llarg de les ribes dels rius al sud del Sàhara. Una d'aquestes expedicions, la de Jaume Ferrer el 1346, va desaparèixer per art de màgia, però al segle XV encara hi havia registres en els mapes catalans que en parlaven. L'assumpció de l'existència d'un riu d'or que conduïa de l'Atlàntic al cor de

les regions auríferes seguiria actuant com un imant per a altres expedicionaris, notablement els portuguesos durant el segle xv. Però aquest anhel per l'or no es devia solament a l'avarícia. Un dels objectius era desviar l'or que arribava a territoris islàmics cap a territoris cristians, per etzibar d'aquesta manera un greu cop econòmic a l'islam. La recerca de l'or era, per tant, una part de l'estratègia més àmplia de boicots i multes que volia ofegar l'economia dels territoris islàmics. Lluny de reeixir en aquest objectiu, els catalans van ajudar a sostenir l'economia d'una bona part de les ciutats del nord d'Àfrica i (juntament amb els genovesos i els florentins) van comerciar de manera intensa amb el darrer regne musulmà de la península Ibèrica, el de la Granada nassarita, i van ajudar així a assegurar-ne la supervivència al llarg de gairebé tot el segle xv.

4. A mitjan segle XIII, els dramàtics canvis polítics que es van produir van tornar a alterar l'equilibri del poder regional a la Mediterrània. L'adquisició de Sicília i el sud d'Itàlia per part del defensor papal Carles d'Anjou el 1266 i la destrucció de la dinastia Hohenstaufen que havia governat l'illa durant la primera meitat del segle van tenir conseqüències importants per a la Corona d'Aragó. Carles ja havia lluitat per mantenir el control sobre Provença i tenia ambicions a Sardenya, Terra Santa i el nord d'Àfrica (va acompanyar el seu germà Lluís IX, rei de França, en la desastrosa croada de Sant Lluís a Tunis el 1270). Ara controlava un regne poderós que s'assentava en la Mediterrània central, tot construint flotes de guerra i fomentant ambicions per a la conquesta de Constantinoble en aliança amb els venecians.

El pla va quedar frustrat quan els sicilians es van rebel·lar el març de 1282, en la revolta de les Vespres Sicilianes. Mentrestant, el rei Pere va aprofitar el buit de poder que va seguir a l'expulsió dels exèrcits de Carles de Sicília i es va apoderar de l'illa amb el suport de la major part dels rebels. La invasió es va produir en nom de la seva esposa Constança de Hohenstaufen, neta de l'emperador Frederic II, tot presentant-se com a últim defensor de la dinastia Hohenstaufen, desposseïda i pràcticament anihilada. Pere no va aconseguir fer-se amb el control dels territoris continentals del sud d'Itàlia, que van romandre com a regne rival angeví de Sicília amb capital a Nàpols (i que sovint s'ha anomenat «regne de Nàpols»); però durant vint anys ambdós bàndols van restar travats en un conflicte

molt cru, que es va complicar encara més pel comportament aparentment traïdor del rei de Mallorca. En efecte, aquesta no va ser una guerra de vint anys, sinó de dos-cents, ja que el conflicte entre els reis de la Corona d'Aragó i la casa d'Anjou (posteriorment, els reis de França) va continuar fins i tot després d'acabar-se el segle xv.

Les hostilitats es van produir tant per terra com per mar. És probable que Carles d'Anjou veiés la flota catalana, menor en efectius, com un rival de poca importància. Això va ser un error, en especial després que el rei Pere nomenés Roger de Llúria, un noble de Calàbria, com a almirall de la flota, el 1283. Roger va ser un dels comandants navals més importants de la història de la Mediterrània, un nou Lisandre. En contrast amb la compacta i ben dirigida flota catalana, la flota de Carles posseïa uns equipaments impressionants però li mancava cohesió; era un assortiment multicolor d'italians del sud, pisans i provençals. L'octubre de 1282 Roger de Llúria va superar la flota de Carles a les costes de Calàbria, a Nicotera, tot capturant vint galeres angevines i dues de pisanes, i obligant Carles a passar a la defensiva al sud continental d'Itàlia. Els catalans no eren solament una potència comercial; eren una potència naval.

Tanmateix, si la intenció de Carles era recuperar Sicília, necessitava també controlar l'estret de Sicília que separava l'illa de l'Àfrica. En aquest cas també va ser destorbat per Roger de Llúria, i el lloc de la batalla van ser les aigües que envoltaven l'illa de Malta, disputades entre una guarnició angevina i les forces invasores catalanes. El juny de 1283, una flota provençal de divuit galeres va arribar al que més tard esdevindria el gran port de Malta, però la flota de Llúria, formada per vint-i-una galeres, la va perseguir fins allà. Les dues marines de guerra van combatre al llarg d'un dia sencer, i al capvespre els angevins es van veure obligats a lliurar molts dels seus vaixells i a fugir amb la resta. Igual de greu va ser el capítol de baixes: és possible que morissin fins a 3.500 membres de les tropes angevines, i els catalans van fer diversos centenars de presoners, inclosos alguns nobles. La majoria de les víctimes procedien probablement de Marsella, que podria haver perdut una cinquena part de la població en la batalla. Quan els francesos van llançar la seva invasió de Catalunya el 1283, les flotes catalanes també van reaccionar, capturant la meitat de la flota francesa a les costes de Roses. Com va afirmar el cronista Bernat Desclot: «Ne encara no solament galera, ne leny, mas no creu que nengun peix se gos alçar sobre mar, si o porta hun escut o senyal del rey d'Aragó en la coha, per mostrar guiatge de aquell noble senyor, lo rey d'Aragó e de Cecília».

Els angevins s'havien mostrat incapaços de defensar les costes del sud d'Itàlia dels constants atacs catalans, i aquesta pèrdua del control sobre la mar Mediterrània es va confirmar el juny de 1284, quan el fill de Carles I, Carles, príncep de Salern, va cometre la temeritat de comandar una flota angevina contra els vaixells de Roger de Llúria a les costes de Nàpols. Molts mariners napolitans sabien que no era prudent desafiar els catalans, i van ser obligats a embarcar a punta d'espasa. Aquesta vegada, el desastre va adoptar una forma diferent. La flota napolitana no va quedar destruïda, però diverses galeres provençals van ser capturades, i a bord d'una d'elles viatjava Carles de Salern. El príncep va romandre com a captiu dels catalans fins a l'any 1289, tot i que el seu pare havia mort el 1285 i (almenys sota el punt de vista dels angevins) havia esdevingut en aquell moment rei de Sicília i comte de Provença. En els anys següents, la flota catalana va eixamplar sense contemplacions les seves operacions arreu de la Mediterrània, tot atacant Cefalònia (una possessió napolitana), les Cíclades i Quios; Gerba i les illes dels Quèrquens, a la costa de Tunísia, van tornar al control sicilià. Ningú no semblava capaç de parar els peus a Roger de Llúria. La seva ratxa invencible de victòries navals va fer que Sicília romangués a mans catalanes.

El problema de Mallorca era diferent. Des del començament, Pere el Gran havia lamentat que el seu pare Jaume I hagués dividit els seus regnes entre els seus fills, atorgant a Pere els estats peninsulars (Aragó, Catalunya i València) i creant per a l'altre fill, Jaume, el regne de Mallorca, que comprenia el Rosselló i la Cerdanya. Quan el seu germà petit, Jaume II de Mallorca, el va traïr per posar-se a favor de la causa angevina, Pere va envair el Rosselló, va entrar al palau reial de Perpinyà, i, en trobar que el dormitori del seu germà estava tancat amb clau, va martellejar la porta, ple de frustració, mentre el seu germà s'escapava per una claveguera i fugia camp a través. Jaume només va recuperar la seva corona el 1298, mitjançant la mediació papal. Però Pere va prendre una decisió similar a la del seu pare quan va separar l'illa de Sicília, acabada de conquerir, de les seves altres possessions, tot lliurant-la al seu segon fill com a entitat separada. D'aquesta manera reconeixia un fet difícil de resoldre: els sicilians no havien estat lluitant per la casa de Barcelona sinó per la de Hohenstaufen. És més, Sicília quedava molt lluny de casa i era difícil o impossible de controlar des de Barcelona. Però tot i així l'illa era enormement desitjable. Molt abans de les Vespres, els mercaders catalans acudien en massa a Palerm, Trapani i altres ports, a la recerca de gra i cotó. La intenció de Pere era, tanmateix, redimir les reivindicacions dinàstiques

de la seva esposa, i no pas defensar els interessos dels seus mercaders. Després de la mort de Pere, les oportunitats per als mercaders van quedar en suspens a causa dels conflictes entre els reis d'Aragó, Catalunya, Mallorca i Sicília.

Malgrat les divisions polítiques, i malgrat els embargaments ocasionals dins del món catalanoaragonès, els catalans s'havien forjat una bona posició al costat dels italians. Havien entrat en la pugna pel control de la Mediterrània en el moment adequat: els genovesos, els pisans i els venecians encara no havien assolit el control absolut sobre les rutes marítimes quan Barcelona va començar a competir per l'accés a Àfrica, Sicília i l'Orient. Els catalans posseïen una destresa imponent en les arts de la navegació, inclosa la cartografia. Però també tenien un avantatge que mancava completament als seus rivals: sota la protecció dels reis d'Aragó, disposaven d'un fàcil accés a les corts dels governants de Tunis, Tlemcen i Alexandria. Les generacions posteriors contemplarien l'era de Jaume el Conqueridor i Pere el Gran com una època heroica per a Catalunya.

5. A començaments del segle XIV, els mercaders catalans gaudien dels seus èxits. El final oficial de la guerra de les Vespres el 1302 va reobrir les rutes comercials que connectaven Sicília, Mallorca i Barcelona. Encara més important, el rei d'Aragó va decidir justificar el dret a reclamar Sardenya, que el papa havia cedit a Jaume II el 1297, a canvi, esperava el pontífex, de Sicília. El germà de Jaume, Frederic, va respondre agressivament aferrant-se a Sicília com a monarca independent, i no va ser fins al 1323 que Jaume II va escometre la invasió de Sardenya. Per bé que els seus motius eren principalment dinàstics, la comunitat de mercaders catalans va considerar que podia beneficiar-se substancialment de la conquesta d'una illa tan rica en gra, sal, formatge, cuir i (el més important) la plata que s'extreia de les mines d'Iglesias. Els futurs invasors no van tenir en compte l'eterna reticència dels sards nadius a acceptar un govern exterior. Els catalans es van fer forts a les poblacions, principalment al llarg de la costa (els seus descendents de parla catalana continuen vivint a l'Alguer), i van mantenir els sards fora dels murs de les ciutats. Mentrestant, els genovesos i els pisans van interpretar la invasió catalana com una infracció dels seus drets de senyoriu. Finalment, els pisans van rebre el permís per conservar finques al sud de Sardenya, però Pisa era una força esgotada després de la seva derrota marítima a mans dels

genovesos en la batalla de Meloria el 1284. La ciutat es va plantejar fins i tot una rendició voluntària a Jaume II. Els genovesos representaven un problema més seriós. La seva resposta va consistir a atacar amb crueltat les embarcacions catalanes, igualant la brutalitat dels catalans. Els mars que rodejaven Sardenya van esdevenir perillosos. Era una illa disputada, entre els que aspiraven a conquerir-la i els seus antics habitants, entre un aspirant a governar-la i el seu rival. A finals del segle XIV la resistència nativa va culminar en la creació d'un regne dinàmic amb base a Arborea, al centre-oest de l'illa; la seva reina, Elionor, es va guanyar una gran reputació de legisladora.

Després de l'ascensió de l'ambiciós rei conegut com a Pere el Cerimoniós al tron de la Corona Aragó el 1336, la cort aragonesa va començar a desenvolupar el que hom podria anomenar una estratègia imperial. Als inicis del seu regnat es va proposar solucionar el problema del comportament del seu cosí a Mallorca. Tot indica que el rei Jaume III de Mallorca era una persona mentalment inestable. Era incapaç de suportar la insistència de Pere el Cerimoniós en el sentit que el rei de Mallorca era vassall seu, i va viatjar a Barcelona per discutir sobre la seva tensa relació. El seu vaixell va atracar al costat dels murs d'un palau a la vora del mar, i a petició seva es va construir un pont cobert que connectava el vaixell amb el palau; a continuació va intentar atreure Pere a bord del seu vaixell, i va córrer la brama que tot això responia a un pla demencial per segrestar-lo. Per a la comunitat de negocis mallorquina, tot plegat era molt difícil. Volien i necessitaven mantenir uns contactes propers amb els seus competidors a Barcelona. Va ser un alleujament que el rei Pere acusés Jaume d'insubordinació i s'apoderés de Mallorca el 1343; la flota catalana estava dotada de 116 vaixells, incloses 22 galeres. Jaume va morir poc després, en l'intent de recuperar el seu territori.

A les acaballes de la seva llarga vida (va regnar durant cinquanta anys), Pere va provar de negociar una aliança de matrimoni que retornés Sicília a la cleda. El seu somni imperial començava a fer-se realitat: per fi prenia forma un *imperi* catalanoaragonès, del qual els mercaders catalans esperaven treure grans beneficis. El 1380 Pere explicava la importància d'aquestes connexions transmediterrànies alhora que ponderava la necessitat de conservar el control de l'illa de Sardenya, assotada per les guerres:

Perduda Sardenya, pot fer compte que así mateix li tolrà Mallorques, car les vitualles que Mallorques sol haver de Sicília e de Serdenya cessaran e per consegüent la terra se haurà a desebitar e perdre.

S'estava teixint una xarxa que lligaria Sicília, Sardenya, Mallorca i Catalunya, i en la qual les illes italianes proporcionarien amb regularitat provisions d'aliments bàsics a Mallorca i Barcelona.

Mantenir la flota era un maldecap. Durant el segle XIII, es va construir un gran arsenal a Barcelona, l'esquelet del qual és avui el Museu Marítim. Aquí, els constructors de vaixells treballaven sota cobert, amb unes enormes argolles de ferro que penjaven dels arcs i que els permetien fer servir politges per elevar el casc. Però el cost de construir un arsenal per allotjar 25 galeres, segons l'estimació d'un conseller reial, arribava a les 2.000 unces d'or, que era més del que es podien permetre els reis d'Aragó. Això no incloïa el cost de mantenir els vaixells en bon estat i de proporcionar als mariners aliments, armaments i altres equipaments. La dieta dels mariners a bord de les galeres catalanes era monòtona i consistia en bescuit dur, carn salada, formatge, mongetes, oli i vi, a més de faves i cigrons; la diferència principal respecte a la dieta dels mariners genovesos, venecians i napolitans era l'equilibri dels elements, ja que els venecians rebien menys bescuit i formatge i molta més carn salada, mentre que la flota napolitana gaudia de vi gratuït en abundància (potser això explicaria els pobres resultats que obtenien en la batalla?). Amb l'ajut de l'all, la ceba i les espècies, era possible barrejar un amanit raonablement saborós per al bescuit, i era ben sabut que l'all i la ceba protegien contra malalties com l'escorbut. El bescuit era exactament el que indicava el seu nom, *biscoctus*, «dues vegades cuit», cosa que volia dir que era dur però lleuger, es conservava fàcilment i era nutritiu. La manca de peix salat resulta força sorprenent. El peix salat era una part important de la dieta de Barcelona; hi havia abundància d'anxoves de la zona, i també s'importava peix de l'Atlàntic, en particular durant la Quaresma, quan el consum de carn quedava prohibit als cristians. D'altra banda, no hi havia raons perquè la corona pagués pel peix quan n'hi havia en abundància sota la quilla del vaixell. Els aliments salats incrementaven la demanda d'aigua, i això era un problema constant. Cada home necessitava com a mínim vuit litres al dia, especialment quan remaven en els mesos de calor. Els vaixells transportaven més de 5.000 litres d'aigua, que es corrompia fàcilment i havia de purificar-se i condimentar-se amb vinagre. Però les provisions s'havien de reomplir i, com s'havia fet antigament, la solució eren els desembarcaments freqüents. Controlar aquests problemes de proveïment era una de les tasques que havia de dur a terme l'almirall. Era molt més que el comandant de la nau.

Algunes zones occidentals de la Mediterrània quedaven vetades. Pels volts de 1340, el control sobre l'estret de Gibraltar se'l disputaven els genovesos, els catalans i els marínides del Marroc. El problema es complicava pel temor a una invasió marroquina del sud de la península, en una reedició de les invasions del Marroc que tant havien amenaçat els regnes cristians de la península Ibèrica en els segles XI i XII. Afortunadament per a les potències cristianes, els reis musulmans de Granada anhelaven evitar la dominació marínida tant com els cristians, però a finals de la dècada de 1330 aquests es van aliar amb els marroquins, posant en gran perill el passatge per l'estret. No per primer cop, el rei de Castella va provar d'assolir el control de l'estret posant setge a Gibraltar, però ell mateix va patir el setge de les forces musulmanes i va haver de recular. El 1340 la flota castellana va ser derrotada per una renascuda flota marroquina en aigües de Gibraltar, tot perdent 32 vaixells.

La commoció causada per aquesta derrota va provocar que els catalanoaragonesos fessin les paus amb els castellans, amb els quals feia molt temps que es barallaven. El rei d'Aragó Pere el Cerimoniós tenia l'esperança d'equipar com a mínim 60 galeres, però va haver de demanar fons a les seves corts; les corts valencianes van oferir 20 galeres i fins i tot el problemàtic rei de Mallorca (que poc després perdria el seu tron en benefici de Pere) en va oferir 15. Mentrestant, els marroquins van trobar la via lliure per entrar a la península, però els castellans, aquesta vegada amb l'ajut portuguès, van esclafar l'exèrcit marroquí a la batalla de Salado, al sud de la península, l'octubre de 1340. Els estendards de batalla dels marínides capturats encara es poden contemplar en el tresor de la catedral de Toledo. Tanmateix, la victòria no va posar fi a la guerra, i en repetides ocasions es van enviar esquadrons de deu o vint galeres a l'estret. Era una xifra força baixa comparada amb la dels marroquins, que d'alguna manera havien aconseguit fer noliejar 250 vaixells, incloses 60 galeres, el 1340. La guerra es va acabar el 1344 quan el rei Alfons XI de Castella va entrar a Algesires, de tal manera que un rei cristià va passar a dominar la part nord de l'estret, per bé que la molt propera Gibraltar romania sense conquerir. El pas de l'estret per part de les embarcacions catalanes i italianes quedava garantit per la creixent dependència dels sultans de Granada del comerç exterior, per bé que l'estret va romandre durant molt temps com un problema delicat, que es va complicar encara més quan els portuguesos van sorprendre els seus veïns cristians i musulmans amb la captura de Ceuta el 1415.

Aproximadament durant aquesta època hi va haver també dificultats a la Mediterrània oriental. El regne armeni, amb el qual no solament els catalans sinó també els italians havien gaudit d'un comerç fluid, va caure en mans dels musulmans, i Famagusta, a Xipre, va esdevenir colònia genovesa a tots els efectes durant la dècada de 1370. Tot i així, els mercaders catalans van seguir penetrant a la Síria mameluca, perquè Beirut havia pres el lloc a la ciutat en ruïnes d'Acra com a port favorit per als mercaders occidentals que volien comprar cotó, sucre i altres productes orientals, i els catalans també es van establir a Damasc, la capital de la regió. La seva presència en aquestes ciutats mai va igualar la dels venecians, però tanmateix van aconseguir crear quelcom especial i molt important, una sèrie transmediterrània de rutes comercials que anava de l'extrem oriental de la Mediterrània al seu extrem occidental, i que connectava a més amb les rutes comercials que sortien de la Mediterrània cap a Flandes i Anglaterra.

6. Les vicissituds dels reis de la Corona d'Aragó, i dels nombrosos regnes que dominaven, proporcionen una guia excel·lent per comprendre el desenvolupament global de la Mediterrània durant l'última part del segle XIV i el segle XV. La influència catalana s'estenia arreu de la Mediterrània, fins a llocs tan llunyans com els mercats d'Alexandria i Rodes; i, a finals del segle XV, el rei catalanoaragonès era una figura dominant tant a la península Ibèrica com en la política europea en general. Les arrels d'aquests èxits es poden buscar a les acaballes del segle XIV, quan Martí el Jove, fill i hereu del rei Martí I l'Humà, es va casar amb l'hereva de Sicília després que aquesta fos segrestada i enviada a la península, la qual cosa l'havia carregat de raons per envair l'illa el 1392. Al segle XV, l'illa de Sicília estava governada per virreis que passaven comptes amb els parlaments illencs, i el llinatge independent de reis de Sicília, cada cop menys efectiu, va acabar per desaparèixer. Era evident que la pau beneficiava els sicilians, i també els que volien comprar el seu gra. Els nobles catalans van començar a adquirir grans finques a Sicília i a establir-s'hi. La fita definitiva de Martí el Jove, abans de caure malalt de malària a Sardenya, va ser la recuperació del control catalanoaragonès sobre grans extensions també d'aquella illa, raó per la qual la influència cultural catalana va ser dominant, per exemple, en el camp de les arts.

Aquests esdeveniments van tenir un impacte molt important en la manera en què Catalunya va interactuar amb la resta dels territoris de la Corona d'Aragó. Hi ha divisió d'opinions sobre l'estat de l'economia siciliana en aquest període: per a alguns historiadors, notablement l'erudit francès Henri Bresc, el control que els catalans i els genovesos exercien sobre el comerç de l'illa (particularment el comerç de gra) era equivalent, en efecte, a una relació colonial, mentre que altres historiadors, liderats per Stephan Epstein, han posat l'èmfasi en les xarxes comercials internes de l'illa, i les oportunitats que van sorgir per a la promoció de les fires locals i per als intercanvis dintre de l'illa (per exemple, de productes tèxtils en contraposició als alimentaris). Aquesta darrera posició subestima greument, tanmateix, la importància del camp de l'exportació de blat sicilià cap a Catalunya i Mallorca. El que sembla clar és que els catalans van continuar tenint una presència comercial formidable a Sicília; si al segle XIII la seva base més important havia estat la capital, Palerm, a mitjans del segle XV ja estaven ben establerts en indrets que no havien estat significatius en temps anteriors, com per exemple Siracusa, la posició de la qual a l'est de Sicília la convertia en un punt evident d'accés als béns que arribaven de més a l'est, com la cera i el vi dolç del sud de Grècia i les espècies que arribaven des de territoris islàmics.

Com és natural, els catalans tenien rivals. Els mercaders toscans van romanre actius en algunes parts del món català a començaments del segle XV, malgrat els intents de limitar les seves activitats bancàries a Barcelona. El cas més ben documentat d'un italià amb interessos importants a les terres de la Corona d'Aragó és el de Francesco Datini, natural de Prato, prop de Florència, les inversions del qual en el comerç de llana des de Menorca, i la seva implicació més general en el comerç de Mallorca, van quedar enregistrades en l'enorme massa de documents que va deixar en morir, un arxiu personal obsessivament quantios que encara es conserva. Datini feia servir Eivissa com a punt d'escolta des del qual podia resseguir els moviments dels vaixells rivals (per exemple, les galeres venecianes que havien començat a fer travessies regulars a Flandes). Mallorca li donava accés al comerç amb les ciutats del nord d'Àfrica i a les provisions de cera i altres productes cobejats. Els seus agents eren ben actius a Sant Mateu, a la costa catalana, on adquirien llana i teles, part de les quals havien estat transportades des de Castella.

Al segle XV hi va haver un comerç molt intens de teles catalanes en direcció a Sicília, en el qual eminents mercaders com Joan Torralba (actiu a la dècada de

1430) van estar fortament involucrats, i, d'altra banda, l'exportació de gra cap a Barcelona i Mallorca va seguir sent una connexió vital per als territoris catalans. Sicília era el millor mercat per a les teles catalanes a començaments del segle xv, quan els catalans dominaven completament els carregaments de productes enviats a l'illa. Tanmateix, el patró de les exportacions era més complex, i a més del gra incloïa el sucre, que en aquesta època es tornava a cultivar activament a Sicília, després d'haver-se'n interromput la producció regular al segle XIII. A Sicília també se seguien adquirint esclaus, com havia succeït al segle XIII. No obstant, la direcció del tràfic d'esclaus s'acabaria alterant, quan els esclaus negres de l'Àfrica subsahariana van començar a arribar a la península Ibèrica, via Portugal, en el segle xv.

Tot plegat reflectia els importants canvis polítics i econòmics que en aquella època s'estaven esdevenint a la Mediterrània. Les dificultats per comerciar en terres musulmanes feien que l'aparició de noves fons de proveïment de productes *orientals* fos una bona opció. La producció de sucre es va estendre no solament a Sicília sinó també a la península Ibèrica, arribant fins a València. Granada, que ja s'ha mencionat anteriorment, va esdevenir una font més atractiva de sedes i fruita seca que la Mediterrània oriental, sobretot perquè els vaixells que passaven per Almeria i Màlaga per recollir els productes de Granada podien travessar després l'estret de Gibraltar en direcció als pròspers mercats de Bruges, Londres i altres ports del nord. Granada també es va convertir en una font important, juntament amb Manises, al regne de València, de ceràmica envernissada d'alta qualitat, l'anomenada ceràmica hispanomorisca, de la qual existia una gran demanda a Flandes, així com a Florència.

D'aquesta manera, al voltant de la dècada de 1400 van sorgir noves oportunitats per als mercaders catalans. És cert que d'altra banda va ser una època difícil en altres aspectes. A mitjans del segle XIV, fins a la meitat de la població europea i mediterrània havia perdut la vida en el primer esclat de la pesta negra, però el bacil de la plaga no havia desaparegut, i tornaria de manera periòdica cada pocs anys, tot bloquejant la possibilitat d'una recuperació demogràfica fins al segle xv. Tot i així, el descens de la població no va tenir com a resultat la gran davallada econòmica que sovint es pensa que es va esdevenir. La pressió sobre les terres es va reduir, i això va possibilitar el cultiu d'un varietat més àmplia d'aliments; les terres estaven més ràpidament disponibles per a la pastura, cosa que va provocar un increment en la producció de llana en zones com la Meseta castellana, Mallorca, Menorca i el Tavoliere, a la regió coneguda com Apúlia, al

sud d'Itàlia. L'economia europea va passar per una reestructuració fonamental. Les rutes de comerç locals van esdevenir més importants, ja que les regions es van especialitzar en els productes per als quals estaven més ben dotades i en l'intercanvi amb els veïns; el nivell de vida dels supervivents de la plaga era significativament més alt, a tots els estaments de la població, que el nivell depressiu de l'Europa superpoblada dels voltants de 1300. Era palès que un dels beneficiaris d'aquesta especialització era València, on es va fomentar el cultiu de sucre i on entre els inversors en finques sucreres hi havia fins i tot els mercaders de la Gran Companyia de Comerç de Ravensburg (Grosse Ravensburger Handelsgesellschaft) de la llunyana Alemanya del sud.

Aquests canvis econòmics estaven íntimament relacionats amb els canvis polítics. La notorietat dels governants de la Corona d'Aragó va quedar demostrada de la manera més enèrgica per Alfons el Magnànim, el successor del tron l'any 1416, que esdevindria un dels grans monarques del segle xv. El llinatge masculí de la casa de Barcelona s'havia extingit i Alfons provenia de Castella; no obstant això, els seus interessos estaven enfocats en la Mediterrània, i els seus plans abraçaven el mar sencer. Com tots els reis de la Corona d'Aragó va tenir un sobrenom, i Alfons el Magnànim expressa a la perfecció el seu desig de ser un patró generós, dotat de les qualitats principesques sobre les quals havia llegit en les obres de Sèneca, el filòsof dels antics emperadors romans, ja que era un estudiós apassionat dels textos clàssics, amb un gran interès pels relats heroics de les guerres de l'antiguitat. Sabia que dos dels emperadors romans més reeixits, Trajà i Adrià, eren hispànics. Alfons aspirava a recuperar un Imperi romà a la Mediterrània, davant de l'amenaça creixent dels turcs. Al començament del seu regnat va atacar Còrsega, que el papat havia ofert als reis d'Aragó al mateix temps que Sardenya, pels volts de 1297. No va aconseguir anar gaire més enllà del baluard de Calvi, però aquesta campanya revela que les seves ambicions no es limitaven en cap cas als territoris que havia heretat a la península Ibèrica. Seguint amb els seus somnis imperials, va posar l'ull en Itàlia, i va oferir els seus serveis a la confusa reina de Nàpols, Joana II, fins al punt d'arrencar-li la promesa de nomenar-lo el seu hereu. Malauradament, Joana havia promès també deixar el seu regne, cada cop més turbulent, a l'ambiciós i culte duc d'Anjou i comte de Provença, Renat d'Anjou. La batalla intermitent amb René pel control del sud d'Itàlia es va allargar durant vint anys, i va consumir les forces reials, perquè mantenir una flota poderosa era extraordinàriament costós. Les reserves financeres de la monarquia estaven perillosament esgotades, i d'aquesta manera Alfons es va veure obligat a

acudir humilment als seus parlaments per demanar ajuda, concedint-los a canvi una oportunitat d'aconseguir els privilegis que més valoraven. Per sort, Renat d'Anjou era encara més pobre, per bé que va aconseguir mobilitzar la flota genovesa: l'hostilitat genovesa envers els catalans no havia minvat des de la invasió catalana de Sardenya, més d'un segle abans.

Alfons va afrontar moments d'intens perill. El 1435 va comandar la seva flota contra els genovesos a les costes de l'illa de Ponça; allà va ser derrotat, capturat i dut a Gènova. Però aleshores els genovesos es van veure obligats a lliurar el presoner al seu senyor, el duc de Milà, Filippo Maria Visconti, que va quedar encantat amb Alfons i va capgirar els esdeveniments en decidir abandonar la casa d'Anjou i aliar-se amb ell. El duc de Milà es va plantejar fins i tot llegar el seu ducat a Alfons, a qui els plans de dominació italiana distreien dels seus afers a la península Ibèrica.

La llarga i costosa guerra contra Renat va culminar amb la captura de Nàpols per part d'Alfons en una operació en la qual va cavar uns túnels per sota dels murs, el 1442. Fins i tot després de ser expulsat del que ell sempre va considerar el seu regne de Nàpols, Renat va mantenir la pressió sobre els conqueridors aragonesos, i Gènova va romandre com a base d'expedicions hostils al sud d'Itàlia fins ben entrada la dècada de 1460. Aquestes campanyes italianes tampoc no van cessar amb la caiguda de Nàpols. El 1448 Alfons trucava a les portes de la petita però estratègicament valuosa ciutat-estat de Piombino, que s'havia annexionat l'illa d'Elba, rica en ferro, i que posseïa una flota pròpia que comerciava i havia fet incursions bèl·liques fins i tot a Tunis. Des de Piombino podria exercir el control sobre el moviment de vaixells entre Gènova i Nàpols, i a més la ciutat proporcionava també un trampolí per a la invasió de la Toscana. Piombino va ser un os massa dur de rosegar, per bé que el senyor de la ciutat, sàviament, va començar a rendir un tribut anual, en forma de copa d'or, per assegurar-se la bona voluntat d'Alfons, i durant anys les bases situades al llarg de les dues costes d'Elba van recaure sota el control de la Corona d'Aragó i, al segle XVI, espanyol. A mitjans del segle XV la major part d'Itàlia estava dividida en cinc grans potències, Milà, Florència, Venècia, el papat i el rei de la Corona d'Aragó. Per bé que aquest darrer sobirà controlava el territori més gran (que encara era més vast si comptem les dues illes italianes), es va veure obligat a abandonar el seu somni de dominar la península quan les altres quatre potències es van adherir a la Pau de Lodi el 1454, a la qual Alfons va afegir la signatura a començaments de l'any següent. Aquest tractat va garantir la pau (amb algunes interrupcions notables) durant el mig segle

següent, i un dels seus objectius era dirigir les energies dels signants cap a la tasca urgent de combatre els turcs.

Constantinoble havia caigut a mans de Mehmet el Conqueridor un any abans de l'acord de pau. Tantes converses sobre la resistència contra els turcs no havien servit de res; de fet, avançaven amb més força encara pels Balcans. L'any 1447, Alfons ja havia promès ajuda a l'assetjat rei d'Hongria, Joan Hunyadi. Després de reunir les tropes promeses, Alfons les va enviar a canvi de combatre a la seva guerra de la Toscana. Tanmateix, la raó no era només que es prenguéss amb cinisme la croada contra els turcs. Alfons gaudia de la seva imatge de rei redemptor i guerrer de Crist, es considerava un nou Galaaz, tema que apareix en les magnífiques escultures del seu arc de triomf a Nàpols. Havia ofert un càlid suport a Scanderbeg, el gran rebel albanès contra els turcs, perquè la pèrdua d'Albània davant els otomans havia de portar les flotes i els exèrcits enemics a poca distància del sud d'Itàlia. Les ambicions d'Alfons s'estenien fins a indrets tan llunyans com Castellroig, una petita illa a l'est de Rodes, que va esdevenir la base de les seves operacions navals a l'interior de la Mediterrània oriental (actualment és la possessió grega més allunyada). Poc després de la caiguda de Constantinoble, ell i el príncep grec Demetri Paleòleg van fer plans per arrabassar el poder de Constantinoble a l'últim emperador bizantí, Constantí XI, i Alfons tenia ja el seu propi virrei al Peloponès.

Aquests objectius grandiosos de derrotar els turcs i recuperar les terres de la Mediterrània oriental van ser commemorats després de la mort d'Alfons en l'emocionant novel·la de Joanot Martorell *Tirant lo Blanc*. En molts aspectes, Tirant, l'heroi intrèpid, era una figura que representava Alfons, o més aviat la figura que el rei hauria volgut arribar a ser, i (enmig d'escenes amoroses sovint explícites) el llibre era ple de consells sobre la millor manera de derrotar l'exèrcit turc, així com els genovesos, a qui Alfons considerava aliats secrets dels otomans. A *Tirant lo Blanc*, els genovesos proven d'aturar l'exèrcit de l'orde de Sant Joan de Jerusalem que defensava Rodes dels turcs:

Sa Senyoria hauria de saber que dos frares genovesos de la nostra orde ens han traït, ja que per consell seu els malvats genovesos van enviar tots aquells vaixells amb molts soldats però poc carregament. Els traïdors del nostre castell han jugat brut, traient les osques dels nostres arcs i substituint-les per sabó i formatge.

Tot això deixa molt clar que hom no pot comprendre els èxits comercials dels catalans sense tenir en compte també la lluita pel control de les rutes comercials, les illes i les costes de la Mediterrània, i els plans extraordinàriament ambiciosos d'Alfons el Magnànim, que es presentava al mateix temps com a successor de l'antic Imperi romà i com a croat que lideraria la batalla per recuperar Jerusalem dels mamelucs egipcis i Constantinoble del turcs otomans. Fins i tot va arribar a plantejar-se una aliança matrimonial amb l'emperador cristià d'Etiòpia per tal d'assolir aquests objectius.

7. Alfons el Magnànim va deixar un llegat complex quan va morir a Nàpols l'any 1458. Durant tot el segle xv, tant Castella com la Corona d'Aragó havien experimentat períodes d'intenses lluites internes, que van culminar, durant la dècada de 1470, en una disputa entre Isabel i el rei de Portugal pel control de la Corona de Castella. Aleshores, Isabel ja s'havia casat amb Ferran, rei de Sicília i futur rei de la Corona d'Aragó. Catalunya, com Castella, acabava de sortir d'una llarga guerra civil. Alfons el Magnànim considerava que el seu regne del sud d'Itàlia era una possessió prescindible i el va llegar al seu fill il·legítim Ferran; la resta dels territoris (els que es trobaven al continent hispànic, les Illes Balears, Sardenya i Sicília) van passar al germà d'Alfons, Joan, que per matrimoni ja era rei de Navarra. Joan es va negar a cedir Navarra al seu hereu Carles, príncep de Viana i personalitat molt popular, els simpatitzants del qual a Navarra i després a Catalunya el consideraven un heroi, i encara més quan va morir en circumstàncies sospitoses, possiblement enverinat. La guerra civil a Navarra va ser el preludi de la guerra civil a Catalunya. Les causes d'aquest conflicte radicaven en les tensions socials a les ciutats i al camp que tenien l'arrel en les grans transformacions econòmiques que havia provocat la pesta negra.

A Barcelona, la facció més popular, coneguda com la Busca, exigia impostos més baixos, participació en el govern de la ciutat, límits més rigorosos sobre les tarifes que cobraven els advocats i els metges, i límits sobre la importació de teles estrangeres i l'ús de vaixells estrangers. El seu missatge (que resultava atractiu per a una monarquia empobrida) es resumia en una sola paraula, redreç, que es pot interpretar com a «recuperació econòmica». La Busca va guanyar poder al Consell ciutadà, però es va mostrar incapaç de resoldre els problemes de

Barcelona. En arribar el regnat d'Alfons el Magnànim, la Busca disputava constantment el poder a la Biga, un partit format per antigues famílies patrícies; en produir-se l'esclat de la guerra civil catalana el 1462, la ciutat encara era una comunitat dividida. Mallorca també era una societat dividida. Durant el segle xv hi havia hagut repetides explosions polítiques, expressades en la rivalitat entre els habitants de la capital i els forenses que vivien a la resta de l'illa. Amb l'absència d'Alfons dels territoris de la península Ibèrica i les Illes Balears, el conflicte es va intensificar; Ciutat de Mallorca va ser assetjada pels forenses. A més, la pesta no va deixar d'afectar l'illa al llarg de la segona meitat del segle xv, en els anys 1467, 1481 i 1493.

Tot i així, la situació no era tan negra com aquests esdeveniments suggereixen. A Mallorca, els mecenes rics encarregaven obres d'art impressionants. Aquest va ser el període en el qual els ciutadans de Mallorca, València, Barcelona i Perpinyà van erigir les impressionants llotges que actuaven com a tribunals comercials coneguts com a consolats de Mar, en els quals es duia a terme tota mena d'activitats mercantils, com l'enregistrament d'assegurances per a viatges a ultramar, la venda d'accions, el canvi de moneda. La llotja de Mallorca, construïda a la dècada de 1430, va ser obra de l'eminent arquitecte català Guillem Sagrera, que també va dissenyar per a Alfons la gran sala de l'enorme fortalesa de Castell Nou a Nàpols, tot exportant els estils gòtics de la península Ibèrica arreu de la Mediterrània. El seu imponent disseny per a la llotja, amb columnes altíssimes, va ser imitat en part quan Pere Compte va fer construir la no menys impressionant llotja de València entre el 1483 i el 1498. Una notable inscripció llatina que ressegueix la part superior dels murs interiors de la llotja de València especifica:

Soc una casa il·lustre construïda en quinze anys. Conciutadans, alegreu-vos i vegeu com són de bons els negocis, quan no provoquen mentides en la parla, quan mantenen la fe en el veí i no l'enganyen, quan no dediquen diners a la usura. El mercader que així actuï prosperarà en abundància i gaudirà al capdavant de la vida eterna.

Es tractava d'un intent de respondre a les crítiques d'aquells que (com molts frares franciscans) condemnaven la recerca de la riquesa, tot traçant una línia entre els beneficis injustos generats pels tipus d'interès severs i les pràctiques econòmiques honestes. La visió llargament establerta que la recerca sense escrúpols de la

riquesa posava en perill l'ànima i condemnava el pecador a una damnació eterna a l'infern, o com a mínim a segles de tortura al purgatori, quedava explícitament desafiada pel punt de vista que l'honestetat en els negocis era en canvi un mitjà per guanyar-se l'accés al paradís.

A primera vista, no sembla que aquesta fos una època en què els territoris de la Corona d'Aragó poguessin «prosperar en abundància». Les fallides bancàries de la dècada de 1380 havien ofegat les iniciatives financeres, i el capital italià, que en dècades anteriors s'havia intentat evitar, va començar a dominar el comerç del litoral peninsular. L'elit de negocis de Barcelona s'havia cansat del comerç, amb tots els perills que implicava, i cada vegada preferia més invertir en accions amb rendiments raonablement segurs; això es va estimular encara més quan un nou banc públic, la Taula de Canvi, es va establir a la llotja de Barcelona, just davant del moll, el 1401. A més a més, les exigències econòmiques de la corona, per tal de poder sostenir les campanyes mediterrànies d'Alfons, havien fet desaparèixer els fons destinats als territoris de la península Ibèrica i les Illes Balears.

I tanmateix també hi havia bones notícies. Les xarxes comercials de la Corona d'Aragó no es van desintegrar; en tot cas, van experimentar una nova vitalitat. Cada any, entre el 1404 i el 1464, van sortir del port de Barcelona vaixells cap a la Mediterrània oriental, i la majoria d'aquests vaixells eren catalans, no estrangers. L'any 1411 onze vaixells catalans van salpar cap a Llevant, set el 1432, vuit el 1453. Les xifres poden semblar petites, però es tractava de vaixells que eren enviats a recollir productes de molt valor com les espècies, que es comerciaven en quantitats petites. Després d'haver edificat amb gran cura el comerç oriental durant moltes dècades, els catalans ocupaven el tercer lloc en el gran comerç de Llevant, darrere dels venecians i els genovesos; comerciaven amb espècies a Beirut i mantenien un consolat a Damasc. Al segle xv tenien una base especialment forta a Rodes, que havia esdevingut la seu de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, set anys després que els cavallers fossin expulsats d'Acra. També hi havia sortides regulars des de Barcelona (principalment de vaixells estrangers) cap a Flandes i Anglaterra, com es veurà més endavant.

Aquestes eren les rutes de prestigi que seguien les grans galeres, però hi havia un comerç especialment actiu amb embarcacions sòlides i rodones que transportaven gra, fruita seca, oli, sal i esclaus. Es conserven registres de contractes d'assegurança de prop de 2.000 viatges des de Barcelona entre el 1428 i el 1493, una quarta part amb destí a Sicília, un 15% a Sardenya i més d'un 10% al sud

d'Itàlia, en altres paraules, a les possessions italianes de la Corona d'Aragó. Rodes també era visitada per una xifra important de vaixells catalans (129 en aquest període), perquè no actuava únicament com a baluard dels cavallers de l'orde de Sant Joan de Jerusalem: també servia com a nucli d'una xarxa de distribució que donava accés a Turquia, Egipte i Síria. El control català sobre el comerç tèxtil del sud d'Itàlia devia molt al patrocini del rei Alfons. Després de capturar Nàpols l'any 1442, va expulsar els mercaders florentins que havien dominat els negocis de la ciutat en l'època dels reis angevins. Els catalans van aprofitar de seguida l'ocasió de substituir els seus rivals. En arribar l'any 1457, el Nàpols d'Alfons el Magnànim era ple de mercaders catalans, que superaven en nombre tota la resta. Van tenir tant d'èxit en aquesta inundació del sud d'Itàlia a base de roba de llana barata que el fill i hereu d'Alfons (només a Nàpols), el rei Ferran, tot i ser nebot de Joan II, sobirà de la Corona d'Aragó, va intentar prohibir la seva importació el 1465, però una dotzena d'anys més tard la gran fira de Salern, de la qual es conserven registres detallats, encara era plena de teixits catalans, inclosos alguns de Perpinyà.

També va haver-hi altres canvis subtils però significatius en el caràcter del comerç català durant el segle xv. Les xarxes locals de comerç ben integrades van esdevenir cada cop més importants; generalment els vaixells viatjaven menys lluny, tot cercant els proveïments en destinacions que estiguessin convenientment ubicades. Hi havia un trànsit constant entre el petit poble de Tossa (de no més de 300 habitants) i Barcelona, que transportava grans quantitats de fusta dels boscos catalans a la ciutat. Una font encara més important de fusta era Mataró, l'església de la qual exhibia un notable model a escala de nau rodona, que actualment es conserva a Rotterdam; ofereix un testimoni únic de les habilitats com a constructors de vaixells dels catalans en el segle xv. Hi ha cert debat sobre quina classe de vaixell era, però certament s'inclou en la categoria general de vaixells de mercaderies construïts per transportar un carregament voluminós.

Una altra línia de comerç activa, humil però important, era el transport de peix. Els registres d'impostos de 1434 mostren que es transportaven sardines salades en quantitats enormes del golf de Biscaia a Barcelona durant la Quarisma; els barcelonins també eren àvids consumidors de lluç, tonyina i anguilles. De les costes de la península Ibèrica arribava oli, mel, fusta, metalls, cuir, pells, tints, tota una varietat de productes locals que van proporcionar la base de la recuperació econòmica després de l'assot de la pesta. Aquests productes

demostraren fins a quin punt va millorar la dieta després de la forta mortalitat de la pesta negra; amb menys boques per alimentar, els productors d'aliments es podien diversificar, tot allunyant-se de la monocultura del gra i adoptant una producció molt més variada que estimulava el comerç de curta distància de tots aquests productes.

Les relacions amb Nàpols van esdevenir especialment importants, tant políticament com econòmicament, durant el regnat d'Alfons el Magnànim. Dominat des de feia molt temps pels mercaders italians, especialment florentins, el comerç del sud d'Itàlia havia atret relativament els catalans abans que Alfons conquerís el regne el 1442. Les seves atencions en aquella part de la Mediterrània estaven centrades en Sicília i Sardenya, malgrat un interès creixent pels vins del sud d'Itàlia. Els intents persistents que va fer Alfons per conquerir el regne de Nàpols implicaven que en alguns moments els seus súbdits catalans van haver de desallotjar els ports del sud d'Itàlia. Però la conquesta de Nàpols va comportar l'oportunitat d'estudiar en profunditat els mercats del sud d'Itàlia, per desplaçar els rivals i fer-los servir com un punt intermedi en les rutes a Rodes i Alexandria. La marginació dels florentins, per ordre d'Alfons, va donar als catalans via lliure per penetrar en el pròsper mercat de la roba estrangera al regne de Nàpols. Importants financers i mercaders catalans i aragonesos, com Felip de la Cavalleria (d'origen convers) van aprofitar l'ocasió per invertir en negocis amb Nàpols. Els catalans no venien únicament roba (catalana, francesa, flamenca, anglesa, del nord d'Itàlia, castellana), sinó cera, cuir, espècies, esclaus, sucre i arròs al sud d'Itàlia, i compraven lli, formatge i més vi. Aquesta relació intensa i profitosa va ajudar a restaurar la fortuna de Barcelona després de les crisis financeres i polítiques de finals del segle XIV i començaments del XV.

L'eminent historiador italià Mario del Treppo, escriví en els primers temps de la Comunitat Econòmica Europea que veia el projecte d'Alfons com la creació d'un Mercat Comú mediterrani que connectava els territoris sota el control catalanoaragonès, des de Castellroig a l'est fins a València i Aragó a l'oest, en una xarxa de comerç harmoniosa i interdependent. Aquesta interpretació més positiva de la salut econòmica dels territoris de la Corona d'Aragó desafiava els punts de vista de Jaume Vicens i Vives, Pierre Vilar, Claude Carrère i John Elliott. Basant-nos en una lectura atenta de la documentació de Barcelona, seguirem aquí els punts de vista de Del Treppo, amb el comentari addicional que la seva imatge relativament positiva del comerç de Barcelona a mitjans del segle XV es

pot amplificar tenint en compte el sorprenent èxit econòmic de València en el mateix període.

Certament, el comerç que sortia de Barcelona cap a l'Atlàntic mai no va arribar als nivells del comerç llevantí, però si estudiem el món catalanoparlant en el seu conjunt, emergeix una imatge més complexa. En primer lloc, la presència d'italians a Barcelona, en particular florentins, va facilitar el comerç en direcció a Flandes i Anglaterra a la dècada de 1420; alguns dels vaixells que salpaven de Barcelona cap a l'Atlàntic eren de propietat italiana. En segon lloc, les galeres genoveses i florentines que viatjaven a Flandes fondejaven en altres ports de la Corona d'Aragó: les naus que salpaven del nord d'Itàlia anaven de dret a Mallorca, on els mercaders podien recollir cera, cuir i altres productes del Magrib que s'hi acumulaven. Eivissa era una font important de sal de bona qualitat. Un altre port on feien escala era València, on era possible comprar la fruita seca, el sucre, l'arròs i altres productes agrícoles especialitzats de la regió, i carregar la ceràmica hispanomorisca que sovint duia la insígnia de compradors de territoris llunyans que l'havien encarregat per avançat, com el rei Eduard IV d'Anglaterra. Alacant era un altre punt important d'escala dins de les terres de la Corona d'Aragó. Com va demostrar José Hinojosa Montalvo, va sorgir una «ruta de la fruita» que intercanviava aquests i altres productes per les teles de Flandes i altres béns del nord, una ruta comercial en la qual els italians estaven fortament implicats.

Al final de la línia, que passava per Lisboa, hi havia Bruges, el consolat català de la qual es va fundar al voltant de 1330. Els catalans tenien una vida social organitzada a Bruges; assistien a una església carmelita. L'any 1396 ja posseïen una bona llotja a la ciutat. Però al segle xv la seva posició va deixar lloc gradualment als competidors ibèrics de Castella i Portugal; menys vaixells catalans (i mallorquins) feien el viatge fins a Flandes, i el declivi de la comunitat va forçar el rei Alfons el Magnànim a escriure una carta al cònsol el 1455, tot demanant que els catalans fessin un esforç més gran per treballar junts. L'Església estava en decadència, en part perquè els mercaders catalans es negaven a oferir el suport econòmic al qual s'havien compromès. Però la realitat era que el comerç al llarg d'aquesta ruta es duia a terme cada vegada més per fases, amb mercaders de diferents països, com els càntabres i els bascos, transportant els productes una part del camí, i altres, com els portuguesos, rellevant-los per a la següent etapa del viatge. Més endavant, com ha demostrat Iván Armenteros, els catalans radicats a Sevilla van aprofitar altres oportunitats a l'Atlàntic, treballant al costat dels genovesos per establir les plantacions de sucre a les Illes Canàries,

i més endavant encara van tenir un paper, de vegades com a traficants d'esclaus, en el comerç amb les illes del Carib acabades de descobrir (que, contràriament a les assumpcions generalitzades, no estaven tancades als catalans i obertes només als castellans). L'Atlàntic, igual que la Mediterrània, formava part del món comercial català, un fet que reflecteixen els mapes dibuixats pels cartògrafs mallorquins a finals del segle XIV i durant el segle XV.

Mallorca també va seguir sent sorprenentment puixant, malgrat les crisis internes. De l'illa sortien naus en direcció al nord d'Àfrica, Barcelona, València, Nàpols, Sardenya i fins i tot, de tant en tant, Rodes i Alexandria. Dels gairebé 400 viatges entre Mallorca i el nord d'Àfrica registrats en la primera meitat del segle XV, el 80% dels vaixells eren mallorquins. Com en segles anteriors, Mallorca era un punt central per al comerç català amb el nord d'Àfrica, un mercat altament cobejat a causa del seu accés al proveïment d'or. A Mallorca, l'home de negocis jueu Astruch Xibili dirigia un pròsper negoci com a corredor d'assegurances amb el continent ibèric, el sud de França i el nord d'Àfrica. Aquí, com a Barcelona, les assegurances marítimes, cada vegada més esteses, reflectien les realitats de l'època: la pirateria musulmana que assetjava els vaixells cristians, els conflictes entre els estats cristians, l'agitació dins de les ciutats. Però el més sorprenent és la resistència, i de fet l'optimisme, d'aquells que feien negocis marítimes en aquest període.

Una de les ciutats de la Corona d'Aragó que estava passant per un veritable *boom* era València. John Elliott ha escrit que «per a València, el segle XV va ser una mena d'edat d'or», un terme apropiat si tenim en compte l'encunyament d'or que s'hi duia a terme i que va romandre «ferm com un giroscopi» al llarg de tot el segle XV. La ciutat era la residència favorita d'Alfons V abans que abandonés la península per anar a viure a Itàlia, i això es reflecteix en el gran nombre d'obres d'art que s'hi produïren i en els ambiciosos programes de construcció. València va representar un paper important en el desenvolupament de les institucions comercials. En una esplèndida sala del pis superior de la magnífica llotja, els còsols de Mar, que tenien estatus de jutges reials, es reunien per determinar casos de dret marítim i comercial. S'escollien entre els membres «més capaços, més competents i més experimentats» de la comunitat mercantil, i tenien la missió d'emetre els seus judicis ràpidament i sense cerimònies pomposes, fent justícia de manera imparcial per als rics i els pobres. No obstant, preferien els acords extrajudicials, perquè l'objectiu era promoure l'harmonia en la comunitat, més que no pas encoratjar la confrontació. El consolat valencià es

va fer especialment famós per un codi legal molt complet, imprès a la ciutat el 1494, i que es va difondre a bastament.

El codi abordava qüestions de llei marítima que tenien segles d'antiguitat:

Si alguna propietat o mercaderia resulta danyada per les rates mentre es troba a bord d'una nau, i el patró no ha subministrat un gat per protegir-la de les rates, pagarà els danys [tanmateix, no s'explica què passarà si hi havia gats a bord de la nau mentre aquesta estava essent carregada, i durant el viatge aquests gats haguessin mort i les rates danyessin el carregament abans que el vaixell arribés a un port on el patró de la nau pogués comprar altres gats]. Si el patró de la nau compra i fa pujar gats a bord en el primer port on aquests gats es puguin comprar, no serà considerat responsable dels danys ja que això no haurà passat degut a cap negligència per part seva.

Durant una tempesta, l'obligació del capità d'un vaixell era reunir tots els mercaders que hi viatjaven si estava convençut que la nau s'enfonsaria si una part del carregament no es llançava per la borda. Havia de proclamar:

«Senyors, mercaders, si no alleugerim la nau ens trobarem en perill i exposarem tots els que viatgem a bord, a més del carregament i altres mercaderies i possessions, a una pèrdua total. Si vosaltres, cavallers mercaders, consentiu a reduir la càrrega que portem a bord, podrem, amb l'ajuda de Déu, salvar totes les persones a bord a més de la major part del carregament...». Evidentment, és més sensat desfer-se de part del carregament que sacrificar la vida humana, la nau i tot el carregament.

El principi fonamental que s'extreu de la sovint meticulosa legislació del Consolat de Mar és que les responsabilitats s'han de reconèixer i que totes les parts d'un acord s'han de protegir. Així, si el capità d'un vaixell diu a un possible passatger que marxarà en una data posterior a la que en efecte succeeix, l'import complet del trajecte haurà de ser retornat, juntament amb una compensació per danys col·laterals. Els passatgers també tenien responsabilitats, principalment el compliment d'aquests costums i regulacions. Donat que, com s'ha vist, València exportava ceràmica d'alta qualitat, no és sorprenent que es parés una atenció especial a la contractació d'estibadors qualificats que sabien com calia carregar la ceràmica a bord. Si els estibadors feien una bona feina, i tot i així

hi havia trencadissa, els mercaders, i no pas el propietari del vaixell, n'eren els responsables. Els mariners tenien la carn garantida els diumenges, els dimarts i els dijous, amb un estofat la resta de dies; cada vespre els pertocava una ració de bescuit amb formatge, ceba, sardines i altres peixos. Hi havia també una ració de vi, que podia procedir del vi manufacturat a bord a partir de panses o fins i tot de figues (remullades en aigua, per produir un beuratge dolç i de color fang).

València es va beneficiar de les dificultats de Barcelona, les crisis bancàries, la lluita política entre la Biga i la Busca, de l'enfrontament civil a Catalunya i, per damunt de tot, dels intents freqüents per part del patriarcat barceloní d'excloure els banquers estrangers de la ciutat. També es va beneficiar de la seva posició més avantatjosa en les rutes comercials que connectaven Itàlia amb l'Atlàntic. Les galeres genoveses i florentines resseguien les costes d'Eivissa, passant de llarg de Barcelona. En fer escala a València, podien carregar el producte agrícola de qualitat que era l'especialitat de l'encara substanciosa població musulmana de l'horta valenciana. De finals del segle XIV en endavant, els vaixells castellans i portuguesos van ser molt actius a la Mediterrània occidental, tot canalitzant productes, inclosa la fruita seca de València, cap a l'Atlàntic. El capital estranger dominava València, estimulava l'economia i incrementava l'avantatge de la ciutat sobre la més xenòfoba Barcelona. Hi havia comunitats molt actives de genovesos, milanesos, venecians, toscans, flamencs i alemanys que feien servir València com a base d'operacions a la Mediterrània occidental. Els milanesos importaven armes i altres productes de metall. Els mercaders del Llenguadoc s'interessaven per les grans quantitats de llana que es baixaven des de la Meseta castellana, un comerç dut a terme en gran part per Gentino Abulafia i altres jueus de Toledo. Els mercaders musulmans de València comerciaven per terra i mar amb el regne nassarita de Granada. Com ha apuntat Ernest Belenguier, els intents cobdiciosos del rei Ferran per extraure impostos més alts de la ciutat van alentir el seu creixement a finals del segle XV. Tot i així, el balanç de la Corona d'Aragó és notablement positiu, encara més si tenim en compte les possessions italianes: Sicília, rica en blat i sucre, Sardenya, rica en blat i sal. El mercat comú catalanoaragonès va prosperar, i es va beneficiar de la reestructuració radical de l'economia que va seguir a la pesta negra.

8. Els deu anys posteriors al 1462 van ser testimonis de com el comerç barceloní quedava paralitzat per la guerra civil catalana, però a partir de 1472 es va demostrar que la recuperació era possible, per bé que encara resten moltes coses per esbrinar d'aquest període. Distreta pels èxits evidents dels castellans en l'objectiu d'obrir el comerç transatlàntic, la historiografia catalana ha passat per alt l'economia del segle XVI en comparació amb els més *gloriosos* segles medievals. Fins i tot aquells que prefereixen adoptar un punt de vista negatiu dels anys al voltant de 1500 han de reconèixer que durant la dècada de 1470 es van continuar nomenant còsols per tenir cura dels afers catalans a ports grans i petits d'arreu de la Mediterrània, incloent Ragusa, l'actual Dubrovnik, i Venècia a l'Adriàtic, i Trapani, Siracusa i Malta al regne de Sicília. Els mercaders alemanys i savoians acudien a Barcelona. Una vegada més, abundaven les oportunitats, tot i que la ciutat ja no aconseguiria recuperar el lideratge econòmic que ara ostentava València.

Els canvis socials i polítics de finals del segle XV també s'han de tenir en compte. No oblidem que les comunitats jueves de la Corona d'Aragó havien patit les greus conseqüències dels pogroms de 1391, i, a part de Morvedre, al regne de València, no existia cap centre important de vida jueva a finals del segle XV. Tanmateix, molts conversos participaven en la vida econòmica, fins i tot en llocs força importants de la cort com a agents financers reials, tot reeditant el paper que els delegats jueus havien tingut a la cort en segles anteriors. D'aquesta nova generació de delegats de la cort i promotors bancaris va sobresortir una figura, el valencià Lluís de Santàngel, que va obtenir una gran notorietat en oferir el seu suport a Colom. Així, l'expulsió dels jueus de la península Ibèrica el 1492 va tenir menys impacte a la Corona d'Aragó que no pas a Castella. De la mateixa manera, la conquesta de Granada i l'exigència, deu anys més tard, que els musulmans de Granada i Castella es convertissin al cristianisme no va tenir com a resultat un canvi immediat a les terres de la Corona d'Aragó, on la població mudèjar del regne de València va seguir essent nombrosa, potser fins a una tercera o quarta part de la població del regne. Els mercaders musulmans comerciaven al costat dels cristians, i musulmans i cristians operaven plegats als tallers de ceràmica. Els mudèjars de València no van ser obligats a convertir-se fins a l'any 1525.

Quan considerem els canvis polítics, cal parar atenció a les implicacions del matrimoni entre el sobirà de la Corona d'Aragó, Ferran II, i Isabel de Castella, que va tenir lloc el 1469, pocs anys abans que ambdós poguessin reclamar els

seus respectius trons a la Corona d'Aragó i a Castella. Tot i que Ferran va estar al costat de la seva esposa en la política castellana, en especial la conquesta de Granada, el rei no va deixar de banda els seus interessos a la Mediterrània, seguint una tradició establerta pel seu oncle, Alfons el Magnànim. Mentre el seu cosí Ferran ocupava el tron de Nàpols, ell insistia en aquest paper especial. Una ordenança proclamava:

Que los súbdits del dit regne de Sicílie [el regne de Nàpols] e navilis e havers de aquells, sien enteses e compreses... axí com si fossen vertaders vassals e súbdits del dit nostre senyor e la senyoria fos una mateixa, així come era vivint lo dit senyor rey don Alfonso.

Això anava més enllà de la simple generositat; Ferran comprenia els avantatges comercials de reforçar el comerç amb Nàpols, i també els avantatges polítics de seguir atraient Nàpols cap a la seva xarxa de poder. Finalment, a començaments del nou segle, va expulsar els invasors francesos del sud d'Itàlia i va substituir la dinastia aragonesa en aquest territori, fundada pel fill d'Alfons, Ferran, per ell mateix. Fins a quin punt això va estimular la recuperació del comerç que havia prosperat durant el regnat d'Alfons, connectant Catalunya i València amb Nàpols, és una qüestió que encara no ha estat estudiada en profunditat.

El tresor de Sant Pere de Rodes, una gran acumulació de monedes dipositades poc després de la mort de Ferran II l'any 1516, demostra de manera eloqüent les connexions comercials de la Corona d'Aragó a començaments del segle XVI. La majoria de les monedes daten dels anys al voltant del 1500; inclouen 290 monedes de plata encunyades a Barcelona, però les monedes d'or parlen d'un radi molt més ampli de connexions: hi ha 44 monedes d'or de València i 22 de Nàpols, la meitat de les quals daten del regnat del rei Ferran de Nàpols, que va morir el 1494. Hi ha 38 monedes castelleses i 14 de portugueses, i una barreja de monedes de Venècia, Bolonya, Roma i Florència, per bé que només dues de Gènova. Hi ha monedes encunyades a Rodes, que encara era una base important de la Mediterrània oriental. Però la presència de 45 monedes hongareses és un misteri; Hongria era una font important d'or, però és gairebé segur que aquestes monedes devien arribar des d'Itàlia. El tresor de Sant Pere de Rodes suggereix que les antigues connexions comercials de la Corona d'Aragó encara estaven actives en el segle XVI i que el Mercat Comú mediterrani del rei Alfons encara funcionava.

No hi ha cap dubte que Ferran es veia a si mateix com el nou Alfons, destinat a governar la Mediterrània i derrotar els turcs, per bé que anés amb compte de no seguir les passes del seu oncle i no tornar mai a la península Ibèrica un cop va haver arribat a Nàpols. Després de la mort d'Isabel el 1504, va estar disposat fins i tot a tornar-se a casar, amb l'esperança de restablir la dinastia aragonesa en els territoris que Alfons havia governat. Els esdeveniments es van succeir de manera distinta, però a principis del segle XVI era impossible predir com es desenvoluparien les relacions entre la Corona d'Aragó i la veïna Castella. Si Germana de Foix li hagués donat un fill, és molt probable que la Corona d'Aragó s'hagués separat de Castella i hagués esdevingut una altra vegada la zona comercial parcialment integrada que travessava parts de la península Ibèrica, les illes italianes i el sud d'Itàlia.

BIBLIOGRAFIA

- ABULAFIA, David (1980). «Venice and the Kingdom of Naples in the last years of King Robert the Wise». *Papers of the British School at Rome*, núm. 48, p. 187-188 [ISM].
- (1985). «Catalan merchants and the western Mediterranean, 1236-1300: Studies in the Notarial Acts of Barcelona and Sicily». *Viator. Medieval and Renaissance Studies*, núm. 16, p. 209-242.
- (1987). *Italy, Sicily and the Mediterranean*. Londres, p. 1100-1500.
- (1992). «Spain and 1492: unity and uniformity under Ferdinand and Isabella». *Headstart History Papers*. Bangor.
- (1993). *Commerce and conquest in the Mediterranean*. Aldershot, p. 1100-1500.
- (1994). «Genova Angioina, 1318-1335: gli inizi della Signoria di Roberto re di Napoli»: A: *La storia dei Genovesi, vol.12, Atti del Convegno internazionale di studi sui Ceti Dirigenti nelle Istituzioni della Repubblica di Génova*, p. 15-24.
- (1996). *El emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*. Barcelona: Omega.
- (2013). *El gran mar. Una historia humana del Mediterráneo*. Barcelona: Crítica.

- (2017). *La guerra de los Doscientos Años. Aragón, Anjou y la lucha por el Mediterráneo*. Barcelona: Pasado y Presente.
- ABULAFIA, David; GARÍ, Blanca [ed.] (1997). *En las costas del Mediterráneo occidental*. Barcelona: Omega.
- AD. *Els catalans a Sardenya* (s.d. [1984-1986]). A cura de Jordi Carbonell i Francesc Marconi. Existeix també una edició en italià). Barcelona: Enciclopèdia Catalana - Generalitat de Catalunya - Consell Regional de Sardenya.
- AIRALDI, Gabriella (1966). *Genova e Spagna nel secolo XV: «Liber damnificatorum in Regno Granate» (1452)*. Gènova: Università di Genova.
- AURELL I CARDONA, Jaume (1996). *Els mercaders catalans al quatre-cents. Mutació de valors i proves d'aristocratització a Barcelona (1370-1410)*. Lleida: Pagès.
- BOSCOLO, Alberto (1958). *Medievo aragonese*. Pàdua: casa Editrice, dott. Antonio Milani [referit sobretot a Sardenya].
- BRESC, Henri (1975). «Una flota mercantile perifèrica. La marina siciliana medievale». A: AD. *Studi di storia navale*. Vol. IV-7, p. 7-24.
- CARRÈRE, Claude (1977) [edició francesa, 1967]. *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*. Barcelona: Curial.
- COULON, Damien (2012). «Barcelona en las redes mercantiles marítimas y terrestres del gran comercio en la Baja Edad Media». *Barcelona. Quadern d'Història*, núm. 18. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, p. 147-163.
- (2013). *Barcelona i el gran comerç d'Orient a l'edat mitjana. Un segle de relacions comercials amb Egipte i Síria-palestina (c. 1330-1430)*. Barcelona: Editorial Base - Institut Europeu de la Mediterrània.
- D'ABADAL, Ramon (1972). *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- DEL TREPPO, Mario (1976) [edició italiana, 1972]. *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle xv*. Barcelona: Curial.
- DUFOURQ, Charles-Emmanuel (1969) [edició francesa, 1966]. *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental*. Barcelona: Vicens Vives.
- (1975). *La vie quotidienne dans les ports méditerranéens au Moyen Âge*. París: Hachette.
- GARCÍA SANZ, A.; COLL I JULIÀ, N. (1994). *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*. Barcelona: Fundació Noguera.

- GUAL CAMARENA Miguel (1968). *Vocabulario del comercio medieval*. Tarragona: Publicaciones de la Excelentísima Diputación Provincial.
- A. B. HIBBERT (1949). «Catalan consulates in the thirteenth century». *Cambridge Historical Journal*, núm. 9, p. 352-358.
- J. N. HILLGARTH (1979). *Los reinos hispánicos, 1250-1516*. Barcelona: Grijalbo.
- (2003). *Spain and Mediterranean in the Middle Ages*. Burlington (Vermont): Ashate.
- HURTADO, Víctor (2007). *Els Mitjavila, una família de mercaders a la Barcelona del segle XV*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MADURELL MARIMON, Josep M.; GARCIA I SANZ, Arcadi (1973). *Comandas comerciales barceloneses de la Baja Edad Media*. Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona - CSIC.
- SAYOUS, André-E. *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval* (1975) [edició de Gaspar Feliu i Montfort; Arcadi Garcia i Sanz]. Barcelona: Editorial Base.
- VILAR, Pierre (1964) [edició francesa, 1962]. *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Edicions 62.